

Editör

Doç. Dr. Kurtuluş DEMİRKOL

gece
kitaplığı

**Yeni Çağ Tarihi
Alanında
Uluslararası
Araştırmalar ve
Değerlendirmeler**

**Ekim
2025**

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • Eda Altunel

Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Gece Kitaplığı

Birinci Basım / First Edition • © Ekim 2025

ISBN • 978-625-388-786-5

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Gece Kitaplığı'na aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz. The right to publish this book belongs to Gece Kitaplığı. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission.

Gece Kitaplığı / Gece Kitaplığı

Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak

Ümit Apt No: 22/A Çankaya/ANKARA

Telefon / Phone: 0312 384 80 40

web: www.gecekitapligi.com

e-mail: gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume

Sertifika / Certificate No: 42488

YENİ ÇAĞ TARİHİ
ALANINDA
ULUSLARARASI
ARAŞTIRMALAR VE
DEĞERLENDİRMELER

EDİTÖR

DOÇ. DR. KURTULUŞ DEMİRKOL

İçindekiler

Bölüm 1

Sultan Hasan Medresesi

Mısır Memlûk Mimarisi Ve Eğitim Geleneğinde Bir Anıt

Serkan ÖZKAN, Murat ZENGİN-1

Bölüm 2

Şer’iye Sicillerine Göre Ayıntab Şehrinde Evler (1648-1687)

Houses in the City of Ayıntab According to Court Registers*

Semiha Zehra ÖZHARAT-15

Bölüm 3

Osmanlı Ordusunun Sefer Sırasında Yaptığı Talimler (1596-1774)

Veysel GÖGER-33

Bölüm 1

SULTAN HASAN MEDRESESİ MISIR MEMLÛK MİMARİSİ VE EĞİTİM GELENEĞİNDE BİR ANIT

Serkan ÖZKAN¹

Murat ZENGİN²

1 Doktora Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Isparta, Türkiye, serkanoskan35@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8994-614X

2 Doçent Doktor, İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Malatya, Türkiye, murat.zengin@inonu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-9977-6930

GİRİŞ

Kahire’de yer alan Sultan Hasan Medresesi, Memlûk Sultanı Melikü’l-emced Hasan bin Nâsır Muhammed tarafından inşa ettirilmiş ve 1356–1363 yılları arasında tamamlanmıştır. Mehmed Ali Meydanı’nda, Kal’atülcebel’in Bâbülazb adlı kapısının karşısında bulunan yapının inşasına 1356 yılında (h. 757) başlanmıştır. Eskiden ‘At Çarşısı’ olarak biline yerde medrese bulunmaktadır (Kemâleddîn Sâmi, t.y., s. 91). Ana hatlarıyla 1361’de (Hicri 762) tamamlanmasına rağmen, Sultan Hasan’ın aynı yıl öldürülmesi nedeniyle yapım çalışmaları yarım kalmıştır (Hasan Abdulvehâb, 1946, s. 165). Bu eksiklikler, Sa’deddin Beşir el-Câmedâr tarafından 1363 yılına (h. 764) kadar sürdürülerek tamamlanmıştır. Yapının büyük bir kısmı Sultan Hasan hayatı boyunca bitirildiği için, 1359’da (h. 760) camiye bir vakfiye düzenlenmiş ve yapının açılışı gerçekleştirilmiştir.

Medrese tamamlandığında İslâm topraklarında bu okulun büyüklüğü, süsleme zarafeti ve şeklinin ihtişamı bakımından onunla boy ölçüşebilecek bilinen hiçbir Müslüman mabedi olmadığı söylenmektedir. Kaynaklarda inşaatın bir gün bile durmadan üç yıl sürdüğü yazmaktadır (ec-Celâl Suyûtî, 1967, s. 269). Günlük masrafları için yirmi bin dirhem ayrılan yapı, yalnızca bir cami değil, aynı zamanda dört mezhebe (Hanefî, Şafî, Maliki ve Hanbeli) göre eğitim verilen bir medrese olarak da tasarlanmıştır (*SULTAN HASAN KÜLLİYESİ*, t.y.). Melik Nâsır Hasan Câmiî, Medrese-i Sultan Hasan olarak da bilinmektedir (Makrizî, 1997, s. 124). Bu abidevi eser yedi yüzyıl boyunca Kahire’de İslâm sanatı ve mimarisinin timsali olarak görüldü (Kerîm Adil Muhammed Kemal İsmail, 2010, s. 94).

Memlûk Devleti, Mısır ve Suriye’de iki yüz elli yıldan fazla hüküm sürmesine rağmen, şaşırtıcı bir şekilde pek çok vakıf ve hayır kurumu inşa etmiştir (Özkan, 2022, s. 272). Bu dönemde Kahire şehri, ilim ve eğitim merkezi olma özelliğini koruyan son şehirlerden biri olarak öne çıkmıştır. Bu durumun arkasında yatan nedenler çeşitli ve katmanlıdır.

Öncelikle, Mısır’ın binlerce yıllık medeniyetlere ev sahipliği yapmış köklü geçmişi, bu toprakların ilim ve kültürel birikime olan yatkinliğini artırmıştır. İkinci olarak, Memlûklerin vefat ettiklerinde servetlerine sultanlar tarafından el konulması ve mirasçılara bir şey bırakamama endişesi, onların varlıklarını vakfetmeye yönlendiren önemli bir faktör olmuştur. Son olarak, İslâm dininin hayır işlerinde, bilhassa mescid inşasında, Müslümanları teşvik etmesidir.

Yine aynı şekilde, vakıf konusunda hadisler bulunmaktadır. Türklerin genel olarak hayır seven, işlerinde ve niyetlerinde sevap ve ecir arayan

bir millet olması da bu vakıf kurma geleneğinin yaygınlaşmasında etkili olmuştur (İbn Haldun, 1986, s. 454).

TARİHSEL BAĞLAM: MEMLÜKLER DÖNEMİ VE SULTAN HASAN

Memlûkler, 1250–1517 yılları arasında Mısır’da hâkimiyet sürmüş bir Türk devletidir. Sultan Hasan, 1347 (h.748) yılında tahta çıkmış, ancak istikrarsız iç politikalar ve ekonomik sorunlar nedeniyle hâkimiyetini sürekli kılmakta zorlanmıştır (İbn Tağrıberdî, t.y., Cilt X, 178, 183, 250). Tüm bu olumsuz gelişmelere rağmen Sultan Hasan devleti belli alanlarda ileriye götürmeyi başarmıştır (Zengin, 2016, s. 79). Medresenin inşası, onun siyasi gücünü ve dindarlığını göstermesi açısından sembolik bir adımdı. Bu yapı, sultanın halk nezdinde itibarını artırma amacı taşımaktadır. Sultan Hasan, yapıyı inşa ederek yalnızca dinî bir sembol değil, aynı zamanda bir tür siyasi propaganda aracı da ortaya koymuştur.

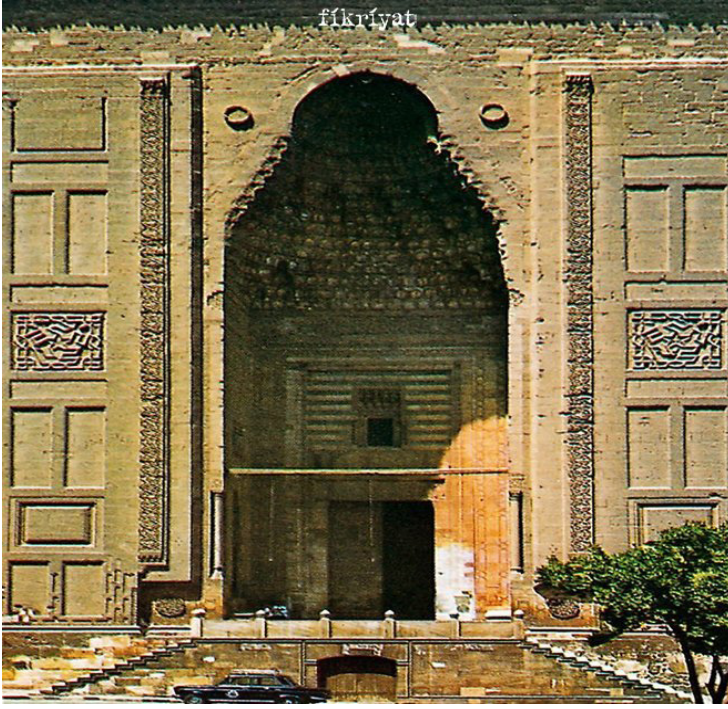
İnşa sürecinde dönemin en usta mimar ve zanaatkârları görevlendirilmiş, medreseye geniş bir bütçe ayrılmıştır. Hatta Sultan Hasan’ın caminin inşası için gerekli bütçenin miktarı yüzünden bu projeden vazgeçtiği dahi söylenmektedir (Kerim Adil Muhammed Kemal İsmail, 2010, s. 97). Buna rağmen caminin ve medresenin inşasına devam edilmiştir. Bu durum, yapının sadece bir eğitim kurumu değil, aynı zamanda sultanın kudretinin bir göstergesi olduğunu ortaya koymaktadır.

Sultan, ezan okumak için dört minare inşa etmeye karar vermişti. Bu karara istinaden üç minare inşa edilmiş; fakat hicri 762 yılı Rebiülâhîr ayının altıncı cumartesi günü, kapıdaki minare yıkılmış ve oradaki Sebîl makamında bulunan yaklaşık üç yüz yetim ve diğerleri enkaz altında kalarak vefat etmiştir. Yıkımdan sadece altı çocuğu kurtulmuş, bunun üzerine Sultan bu minarenin ve muadilinin inşasını iptal etmiştir. Bugün hâlâ ayakta olan iki minare inşa edilmesi kararlaştırılmıştır. Bahsi geçen minare yıkıldığında, Mısır ve Kahire halkı bunun devletin çöküşünün habercisi olduğunu düşünerek telaşlanmıştır (Makrizî, 1997, s. 124). Bu olay tüm Kahire’yi hüznü boğmuş, olayın üzerinden otuz üç gün geçtikten sonra ise Sultan Hasan öldürülmüştür (Zengin, 2016, s. 87).

Sultan Hasan’ın ölümünden sonra caminin tamamlanması görevi hadım Beşir el-Câmedâr’a verilmiştir. Sultan, camiye büyük miktarda bağışta bulunmuş olmasına rağmen, kendi mülklerinden sadece küçük bir kısmını ayırmıştı. Mısır ve Suriye’deki camiye vakfedilen gelirler ise bir grup emir ve diğerlerine tahsis edilmiştir (“Mescid’ül-Sultân’ül-Nâsır Hasan ve Medresehu”, 2025).

Bu cami, adeta Dağ Kalesi’nin tam tersi bir işlev görmeye başlamıştı.

Kahire’de çıkan isyanlar sırasında, emirler ve diğerleri camiye çıkararak kaleden içeriye ateş açmaya başlamışlardı. Sultan Melikü’z-zahîr Berkuk (ö.801/1399) bu duruma daha fazla dayanamayarak, iki minareye çıkan merdivenlerin ve fakihlerin yaşadığı evlerin yıkılmasını emretti. Bu merdivenler, kaleye ateş edilebilecek çatıya ulaşmayı sağlıyordu. Caminin kapısının önündeki büyük platform ve platformun iki yanındaki merdivenler de yıkılarak camiye çıkış imkânsız hale getirildi. Ayrıca, kapının arkasına daha önce hiç yapılmamış bakır bir kapı takıldı ve bu caminin okullarından birinin penceresinden dışarıya yeni bir pencere açıldı (Makrizî, 1997, s. 123).

Resim-1 Sultan Hasan Külliyesi Girişi

Kapının kapatılmasıyla caminin iç kısmına erişim engellenince, bu cami “Zincir Kapısı” olarak bilinen kale kapısının karşısına yerleştirildi. Bu durum, müezzinlerin iki minareye çıkışını imkânsız hale getirdi ve ezan artık bu kapının basamaklarından okundu. Bahsi geçen yapının yıkımına, Hicri 793 yılının Safer ayının sekizinci pazar günü (m. 1391) başlandı. Daha sonra, Sultan Melikü’l-müeyyed Şeyh (ö.824/1421), Bab Züveyle yakınlarında kendi camisini inşa etmeye başladığında, bu bakır kapıyı ve yanında duran bakır fırını beş yüz dinara satın aldı. Bu eşyalar, Hicri 819 yılının Şevval ayının on yedinci Perşembe günü (miladi 1416) yeni yerine nakledildi (Makrizî, 1997, s. 124).

MİMARİ TASARIM VE ÖZELLİKLER

Sultan Hasan Külliyesi, farklı İslam mimarisi bölgelerinden gelen unsurları ustaca birleştirerek eklektik ve uyumlu bir sentez sunar. Yapının bu çeşitliliği, hayal edilen Doğu'nun ideal bir temsili haline gelmesini sağlamıştır. Külliye'nin devasa eyvanlarla çevrili avlusunun merkezindeki görkemli şadırvan, oryantalist resimlerde mekanın en somut ve belirgin sembollerinden biri olmuştur (Özden Öner, 2021, s. 517).

Medrese, 150 metre uzunluğu ve 36 metre yüksekliğiyle devasa boyutlara sahiptir. Giriş portalı, taş işçiliği ve bezemeleriyle dikkat çekmektedir. Ortada büyük bir avlu yer almaktadır ve her bir mezhebe ait bir eyvan bu avlunun dört tarafına yerleştirilmiştir. Ana kubbe, Memlûk mimarisinde öne çıkan bir unsurdur. Taçkapı, minare ve mihrab süslemelerinde kufi yazılar ve geometrik desenler kullanılmıştır. Yapının planı, dört eyvanlı medrese tipolojisinin klasik bir örneğidir. Her eyvan farklı mezhebe tahsis edilmiştir. En büyük alan Hanefî mezhebine tahsis edilmiştir. İkinci sırada ise Şafî mezhebi bulunmaktadır (Kerîm Adil Muhammed Kemal İsmail, 2010, s. 98).

Medresenin iç ve dış cephe süslemelerinde hem taş hem de çini işçiliği bir arada kullanılmıştır. Özellikle mihrap ve minber üzerinde yer alan tezyinat unsurları dikkat çekicidir. Taçkapının yüksekliği, dönemin diğer yapılarıyla kıyaslandığında oldukça görkemlidir. Bu ihtişamlı görünüm, medreseyi hem bir ibadet hem de bir güç merkezi haline getirmiştir (Kerîm Adil Muhammed Kemal İsmail, 2010, s. 97).

Resim-2 *Sultan Hasan Külliyesi Genel Görünümü*

Özgün yapısıyla dikkat çeken külliye'nin bronz kapılarından bazıları nı, 1416 senesinde Sultan el-Melikü'l-Müeyyed Şeyh el-Mahmûdî kendi camisine nakleder. Bazı bölümler de bulunan bronz kapılar, Sultan Hasan devrinden kalmadır. Altın ve gümüş dolgularıyla göz dolduran süslemelere sahip bu kapılarda Sultan Hasan'ın ad ve unvanlarına rastlanır. Korumak maksadıyla camiden alınan cam kandil ve bronz şamdanlar, Kahire İslam Eserleri Müzesi'nde sergilenmektedir ("Mescid'ül-Sultân'ül-Nâsır Hasan ve Medresehu", 2025; Özden Öner, 2021).

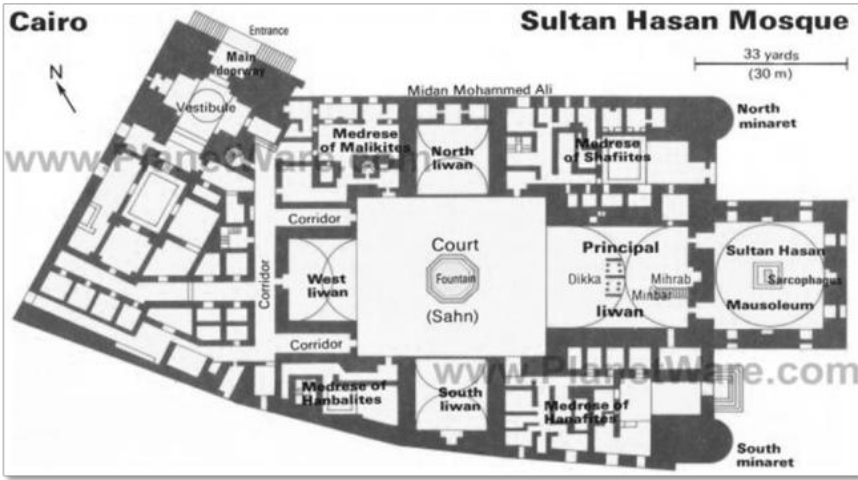
İÇ MEKANLAR VE FONKSİYONLAR

Sultan Hasan Külliyesi'nin tasarımı, ortasında açık bir avlu bulunan dört eyvanlı, dik bir plana sahipti. Başlangıçtaki inşaat projesi dört minare öngörse de bunlardan yalnızca üçü tamamlanabildi: ikisi kubbe'nin doğu tarafında, üçüncüsü ise ana kapının sağ omuzundaydı. Ancak üçüncü minare 1361 (h. 762) yılında yıkılınca, Sultan Hasan sol omuz için planlanan dördüncü minarenin inşasından vazgeçerek iki minareyle yetinildi. Yapı, 7.906 metrekaarelik bir alana yayılan, maksimum 150 metre uzunluğunda ve 68 metre genişliğinde çokgen bir formda inşa edildi (Özden Öner, 2021, s. 509).

Doğu, batı, kible ve deniz olmak üzere dört cephesi bulunmaktadır. Doğu cephesinde kubbe ve iki minare yer alır; bunlardan en eskisi, caminin avlusundan 81,60 metre yüksekliğinde olan kible minaresidir. Ayrıca, 1659 (h. 1070) yılında yıkılan ve 1671 (h. 1082) yılında Osmanlı Valisi İbrahim Paşa tarafından yenilenen bir deniz minaresi de mevcuttur. Bunların çökmesinden sonra giriş, iç eyvanlara doğru yamuk kalmış ve okula giren hiç kimsenin herhangi bir sapma hissetmemesi için güzel bir şekilde yeniden inşa edilmiştir (Kemâleddîn Sâmîh, t.y., s. 93).

Kubbe pencerelerinin lentoları mukarnas ve egzotik kemerlerle süslenmiş, fayans bantlarla işlenmiştir. Köşeler ise Kufi yazıtlar taşıyan taş sütunlarla bezenmiştir. Binanın kible tarafında Hanbeli ve Hanefi medreseleri bulunurken, batı tarafında helâlar ve medreseler ile camiye su sağlayan bir su çarkı yer almaktadır. Kapının deniz tarafının yüksekliği 37,70 metre olup, burası yapının ana girişidir. Batı ucunda ise, her iki tarafı yukarıya doğru uzanan çeşitli süslemelerle bezeli ve henüz tamamlanmamış ana kapı bulunmaktadır. Giriş, üstleri mukarnaslı, geometrik şekillerde yeşil mermerle kaplı iki nişle çevrilidir. Bu kapının, Sultan El-Müeyyed Şeyh'in 1416 (h. 819) yılında El-Sükkariye'deki camisine taşıdığı aynı bakır kapılarla kaplı iki ahşap kanadı vardı. Bu kapı, ortasında kırmızı taşla kaplı bir kible bulunan üç eyvanlı kare bir girişe açılır. Girişin önünde, beyaz mermerle kaplı renkli mermerlerle süslü bir platform bulunmaktadır (Özden Öner, 2021, s. 510).

Bu girişten, sola doğru kıvrılan ve 34,60 metreye 32 metrelik renkli mermerle kaplı geniş bir avluda sonlanan beş basamaklı bir merdivene ulaşılır. Avlunun ortasında, sekiz sütunla desteklenen bir kubbeyle örtülü bir şadırvan bulunur. Avlunun etrafında, en büyüğü kible eyvanı olan dört eyvan yer alır; kible eyvanının önünde renkli mermerle kaplı ve süslemelerle süslü bir mihrap bulunur. Mihrabın bitişiğinde, delikli bakırdan bir kapısı olan mermer bir minber bulunmaktadır. Mihrabın iki yanında, kubbeye açılan iki kapı yer alır(“Mescid’ül-Sultân’ül-Nâsir Hasan ve Medresehu”, 2025).

Resim-3 Külliye'nin Yerleşim Planı

Kubbe kare şeklinde olup, her bir kenarı 21 metre uzunluğunda ve tepe noktasına kadar 48 metre yüksekliğindedir. İçerisinde ince süslemelerle bezeli mermer bir mihrap ve yaklaşık sekiz metre yüksekliğinde bir tezyinat bulunur(Özden Öner, 2021, s. 509). Kubbenin ortasında, 1384 (h. 786) yılında şehit Sultan Es-Said El-Melik En-Nasir Hasan ve soyundan gelenlerin türbesi için inşa edildiği yazılı olan mermer bir yapı bulunmaktadır. Ancak Sultan öldürüldüğü için oraya gömülmemiştir ve mezarı bilinmemektedir. İki oğlu, 1386 (h. 788) yılında ölen Eş-Şihab Ahmed ve kardeşi İsmail buraya gömülmüştür(İbn Tağrıberdî, t.y., Cilt XI, 310).

Abanoz ve arduvaz dolgulu, ince öğütülmüş ahşaptan yapılmış Kur'an kürsüsü bu kubbeye yer almaktadır. Avlu, en büyüğü 898 metrekarelik alanıyla Hanefi mezhebine ait olmak üzere dört mezhep tarafından çevrilidir. Her biri bir eyvan ve ortasında bir çeşme bulunan bir avludan oluşur, ardından avluya ve cephelere bakan üst üste katlar bulunur. Hanefi mezhebinin eyvanında, Arap Eski Eserleri Koruma Komitesi tarafından 1899 (h. 1317) yılında Tanbugha El-Maridani Camii'ne nakledilen bir çeşme vardı. Batı revakının ve holünün arkasında, zemin katında 412

metrekarelik geniş bir banyonun da bulunduğu yardımcı binalar bulunmaktadır. Bu tarafın zemini, caminin zemininden altı buçuk metre daha alçaktır ve buraya görkemli güzellikte bir kapıdan ulaşılır. Ortasında beyaz mermerden bir abdesthane ve bu alanın duvarları boyunca çeşitli olanaklar ve tesisler bulunmaktadır. Caminin eklentileri arasında, batı kible köşesinde bulunan su çarkı da yer almaktadır (Hasan Abdulvehâb, 1946, s. 178; Kerîm Adil Muhammed Kemal İsmail, 2010, s. 100; “Mes-cid’ül-Sultân’ül-Nâsır Hasan ve Medresehu”, 2025).

Sultan Hasan Medresesi, sadece bir cami veya okul değil, aynı zamanda bir hastane (dârüŝ-ŝifâ) ve sultan için bir türbe olarak da planlanmıştır (Kerîm Adil Muhammed Kemal İsmail, 2010, s. 97). Dört mezhebin ayrı ayrı eğitim alanları, talebe yatakhaneleri, muallim konutları gibi alanlar bulunmaktadır.

Büyük salonunun uzunluğu aynı miktarda altmış beş arşındır ve Irak’ın Medâin kentindeki Kisra’nın salonundan beş arşın daha büyük olduğu söylenir. Bunlar arasında Mısır, Suriye, Irak, Fas ve Yemen topraklarında benzeri inşa edilmemiş olan büyük kible vardır. Bunlar arasında eşi benzeri olmayan mermer minber, büyük kapı, caminin salonunda bulunan dört okul bulunmaktadır (Makrizî, 1997, s. 124).

Yapının merkezinde yer alan büyük avlu, eğitim ve ibadet arasında bir geçiş alanı işlevi görür. Ayrıca medresede yer alan kütüphane, Memlûk döneminde yazma eserlerin muhafaza edildiği önemli merkezlerden biri olmuştur. Sultan Hasan’ın türbesi ise cami bölümünün kuzeydoğusunda yer almakta olup, mimari bütünlük içerisinde dikkat çekici bir sadelikle inşa edilmiştir. Bu türbe, Memlûk türbe mimarisinin özgün örneklerinden biri olarak kabul edilir (Behrens-Abouseif, 1998, s. 127).

Resim-4 *Büyük Avlu*

EĞİTİMSEL ROLÜ VE İSLÂM DÜNYASINDAKİ ETKİSİ

Sultan Hasan Medresesi, klasik medrese sistemine uygun olarak, öğrencilere sadece fıkıh değil, aynı zamanda kelim, tefsir ve hadis derslerinin de verildiği bir kurumdu. Bunların dışında çocuklar için spor, sanat ve ilmî müsabakalar düzenlenmiştir (Kerim Adil Muhammed Kemal İsmail, 2010, s. 105). Bu özelliğiyle İslâm dünyasında hem akademik hem de dini otorite olarak saygı görmüştür. Osmanlı medreseleri de bu modeli örnek almıştır.

Medrese, döneminin en önemli ilim merkezlerinden biri olmuş, burada eğitim alan öğrenciler Memlûk bürokrasisinde görev almıştır. Medresede görev yapan müderrisler, genellikle dönemin tanınmış alimleri arasından seçilmiştir. Ayrıca, eğitim dili olarak Arapçanın yanında Türkçe ve Farsçanın da yer yer kullanıldığına dair bilgiler bulunmaktadır. Medresenin bu çok dilli yapısı, onun uluslararası bir eğitim kurumu olma özelliğini pekiştirmektedir ("Mescid'ül-Sultân'ül-Nâsir Hasan ve Medresehu", 2025).

Sultan Hasan medresesi için muallimler ve denetçiler atayarak onlara maaş bağlamaya karar vermiştir. Ayrıca, her mezhep için bir şeyh ve yüz öğrenci; bu gruplardan yirmi beş kıdemli öğrenci ve üç yardımcı atadı (Kemâleddin Sâmih, t.y., s. 93). Bir Kur'an tefsiri öğretmeni ve onunla birlikte otuz öğrenci görevlendirdi. Buna ek olarak, bir hadis öğretmeni, hadisleri okutacak bir hafız ve onlarla birlikte otuz öğrenci ataması yapıldı. Daha sonra güney salonuna bir şeyh, bir müftü ve yedi kıraati bilen bir öğretmen tayin etti. Devam ve devamsızlığı kontrol etmek üzere biri gece, diğeri gündüz olmak üzere iki kişi görevlendirildi. Ayrıca bir kütüphane oluşturuldu ve bir sekreter ataması yapıldı. Yetimlere Kur'an ve hat öğretimi için okula iki oda eklendi ve onlara giyecek ve yiyecek sağlanmasına karar verildi. Bir yetim ezberi tamamladığında kendisine elli dirhem, hocasına da ödül olarak elli dirhem veriliyordu. Sultan, biri dahiliyeci, diğeri göz doktoru olmak üzere üç doktor atamıştır. Her biri, tedaviye ihtiyaç duyan çalışanları ve öğrencileri tedavi etmek için her gün camiye gidiyordu; üçüncü doktor ise bir cerrah idi (Kerim Adil Muhammed Kemal İsmail, 2010, s. 98; "Mescid'ül-Sultân'ül-Nâsir Hasan ve Medresehu", 2025).

Resim-5 Mihrab ve Minber

KORUMA VE MODERN DÖNEMDEKİ YERİ

UNESCO dünya mirası listesindeki Kahire'nin tarihi merkezinde yer alan medrese, günümüzde hem turistik hem de akademik açıdan çok önemli bir konuma sahiptir. 20. ve 21. yüzyılda yapının restorasyonu için çeşitli projeler hayata geçirilmiştir. Özellikle 1980'li yıllarda başlayan koruma çalışmaları kapsamında yapı güçlendirilmiş, süslemeleri restore edilmiştir. Medresenin restorasyonunda hem taş işçiliği hem de ahşap detaylar korunmaya çalışılmıştır. Günümüzde yapı, Mısır'da İslâm sanatına ilgi duyan araştırmacılar için bir cazibe merkezi halindedir.

Ayrıca, yapı çevresinde gerçekleştirilen arkeolojik kazılar, medreseye dair yeni bilgilerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Akademik yayınlarda yapı hakkında detaylı mimari analizler yapılmış, medresenin Memlûk mimarisi içindeki yeri daha açık bir şekilde tanımlanmıştır.

Bu son bilgiler ışığında, Memlûklu sanatına ve mimarisine olan ilgi oldukça artmıştır. Unesco ile birlikte popülaritesi de artmaya başlamıştır. Bu sayede külliye olan ilgi sadece Mısırlı tarihçiler ile sınırlı kalmamış, uluslararası yazın ve mimarî incelemeler de fark edilir şekilde artmıştır. Nitekim son yıllarda Sultan Hasan Külliyesi'ne ziyaretlerin de fazlaştığı görülmektedir. Bu kapsamda, ileriki yıllarda külliye hakkında çok daha fazla inceleme ve araştırmanın yapılması beklenmektedir.

Resim-6 Medresenin Duvarında Bulunan Dekoratif Süsleme

SONUÇ

Memlûk Türk Devleti, siyasî olarak gelişimini tamamladıktan sonra ilmî ve sanatsal alanlarda da kendini göstermeyi başarmıştır. Özellikle sultan ve emirlerin yaptırdıkları eserler günümüzde hâlâ cazibesini korumaktadır. Yapılan vakıf eserleri sadece ilmî olarak etki bırakmamış, dönemin sanatsal zevklerini günümüze kadar taşıyan bir mimarî anıtlar olmuşlardır.

Sultan Hasan Medresesi, Memlûk mimarisinin zirvesini temsil eden bir yapı olmakla kalmaz, aynı zamanda İslâm dünyasında eğitimin, mimarinin ve siyasi gücün nasıl iç içe geçtiğini gösteren çok yönlü bir kurumdur. Mimari estetiği, fonksiyonel tasarımı ve tarihsel etkisiyle, çalışılmaya değer bir konudur. Yapı, sadece mimari bir şaheser olarak değil, aynı zamanda İslâm medeniyetinin ilim ve kültür anlayışını yansıtan çok işlevli bir kurum olarak da değerlendirilmelidir. Gelecekte bu yapıya dair yapılacak çalışmaların, İslâm mimarlık tarihine ve eğitim kurumlarına dair yeni bakış açıları kazandırması beklenmektedir.

Bu abidevi yapı, İslâm sanatının ve kültürünün önemli bir temsilcisi sayılmaktadır. Bu sebeple, birçok araştırmaya ve incelemeye konu olmayı başarmıştır. İlk olarak sanatsal anlamda taşıdığı izler üzerinde araştırma yapılmış, daha sonra tarihî olarak taşıdığı anlam ortaya çıkarılmıştır. Mısır'da bulunan önemli anıtlardan biri olması münasebeti ile UNESCO tarafından koruma altına alınmıştır.

Tarihî açıdan ilginç bir hikâyeye sahip olan külliye, Memlûk sultanları arasında gelenek haline gelen ve yaptıran sultan veya emirin gücünü sonraki nesillere taşıma görevini ifa etmektedir. Nitekim daha önce ve sonra gelen sultanlar tıpkı Sultan Hasan gibi tahtta bulundukları süre içerisinde buna benzer eşsiz vakıf eserler yaptırmışlardır. Sultan Hasan bu sayede adını ve şanını bugüne taşımayı başarmıştır.

Yapımı sırasında dünyanın pek çok yerinden zanaatkar, yeteneklerini medrese üzerine nakşetmiştir. Yapının planı, tasarımı ve estetik detaylar bize farklı kültürel fraksiyonların bulunduğunu göstermektedir. Bu bakımdan, mimarî estetiği, fonksiyonel tasarımı ve tarihsel etkisiyle, çalışılmaya değer bir konu olmuştur. Yapı, sadece mimari bir şaheser olarak değil, aynı zamanda İslâm medeniyetinin ilim ve kültür anlayışını yansıtan çok işlevli bir kurum olarak da değerlendirilmelidir.

Vakıf olarak medresenin devamlılığı sağlanmıştır. Sultan Hasan, medresenin masraflarının karşılanması maksadıyla sahip olduğu servetin bir kısmını buraya aktarılmasını istemiştir. Medresenin bölümlerine bakıldığı zaman, Sünnî İslâm akaidi müfredatı uygulandığı anlaşılmak-

tadır. Medrese öğrencileri ise ihtiyaç sahibi çocuklar olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

- Behrens-Abouseif, D. (1998). *Islamic Architecture in Cairo* (3. Baskı). The American University in Cairo Press.
- ec-Celâl Suyûtî (with Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahîm). (1967). *Hüsn'ül-Muhadâra fî Târîhi Mısır ve'l-Kâhire: C. II* (1. Baskı). Dar'ul-İhya'ül-Kütüb'ül-Arabîye.
- Hasan Abdulvehâb. (1946). *Târîh'ul-Mesâcid'us-Eserîyye: C. I*. Matbaa Dar'ul-Kütüb'ül-Mısriyye.
- İbn Haldun. (1986). *Mukaddime: C. II* (Zakir Kadirî Ugan, Çev.). Millî Eğitim Basımevi.
- İbn Tağrıberdî. (t.y.). *En-Nücûm ez-Zâhire fî Mülûk-ı Mısır ve'l-Kâhire* (Vol. 1-XVI). Vezirât'üs-Sekâfiye ve'l-İrşâd'ül-Kavmî, Dar'ul-Kütüb.
- Kemâleddîn Sâmîh. (t.y.). *El-İmârat'ul-İslâmiye fî Mısır*. Mektebet'ül-Nahdat'ül-Mısriye.
- Kerîm Adil Muhammed Kemal İsmail. (2010). Sultan Hassan Mosque: An Islamic Architectural Wonder Analytical Study Of Design and Its Effect On Islamic Cairo. *Journal of Islamic Architecture*, 1(2), 94-105.
- Makrizî. (1997). *El-Mevâiz ve'l-İtibar bi-zikr el-Hıtat ve'l-Âsâr: C. IV* (1. Baskı). Daru'l-Kitabu'l-İlmîye.
- Mescid'ül-Sultân'ül-Nâsır Hasan ve Medresehu. (2025). İçinde [ويكيبيديا](https://ar.wikipedia.org/w/index.php?title=%D9%85%D8%B3%D8%AC%D8%AF_%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%84%D8%B7%D8%A7%D9%86_%D8%A7%D9%84%D9%86%D8%A7%D8%B5%D8%B1_%D8%AD%D8%B3%D9%86_%D9%88%D9%85%D8%AF%D8%B1%D8%B3%D8%AA%D9%87&oldid=71501278)
https://ar.wikipedia.org/w/index.php?title=%D9%85%D8%B3%D8%AC%D8%AF_%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%84%D8%B7%D8%A7%D9%86_%D8%A7%D9%84%D9%86%D8%A7%D8%B5%D8%B1_%D8%AD%D8%B3%D9%86_%D9%88%D9%85%D8%AF%D8%B1%D8%B3%D8%AA%D9%87&oldid=71501278
- Özden Öner, G. (2021). Sanatçı İmgesinde Bir Memluk Yapısı: Kahire Sultan Hasan Külliyesi. 24. *Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri* 7-9 Ekim 2020.
- Özkan, S. (2022). Bahrî Memlûkler Döneminde Tıbbî Faaliyetler (1250-1382). *Uluslararası Toplumsal Bilimler Dergisi*, 6(2), Article 2.
- SULTAN HASAN KÜLLİYESİ. (t.y.). TDV İslâm Ansiklopedisi. Geliş tarihi 29 Temmuz 2025, gönderen <https://islamansiklopedisi.org.tr/sultan-hasan-kulliyesi>
- Zengin, M. (2016). Sultan Hasan Dönemi Memlûk Türk Devleti Tarihi: Genel Bir Değerlendirme. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 79-90.

Bölüm 2

ŞER'İYE SİCİLLERİNE GÖRE AYINTAB ŞEHRİNDE EVLER (1648-1687)

Houses in the City of Ayıntab According to Court Registers

Semiha Esra ÖZHARAT¹

* Bu makale, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Özen Tok ve Prof. Dr. Bilgehan Pamuk danışmanlıklarında hazırlanan "IV. Mehmed Döneminde Ayntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi" başlıklı doktora tezinden üretilip genişletilmiştir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0001-7982-005X, severoglu@gantep.edu.tr.

Giriş

İnsanoğlu yüzyıllardır çevresindeki tehlikelerden korunmak için kendisine sığınacak ve barınacak bir yer bulma zorunluluğu hissetmiştir. Bunun sonucunda yaşadığı fiziksel çevreyi değiştirmiş ve çeşitli mimari yapılar, konutlar inşa etmeye başlamıştır. Böylece ev, uygarlığın bir parçası haline gelmiştir. Ev insanın bedensel, sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarının karşılandığı bir yapıdır. Ayrıca toplumun en küçük birimi olan ailenin içinde yaşadığı bir kültür ünitesidir (Bakır, 1991, Ailenin Yaşama Mekânı Ev, s. 462-463). İnsanlar konut inşa sürecinde birçok faktörü göz önünde bulundurmışlardır. Mensubu bulundukları toplumun kültür ve gelenekleri, bölgenin iklim şartları, yapı malzemeleri mimariyi etkilemiştir (Bakır, 1991, Ev ve Oda, Oda Çeşitleri, s. 470). Böylece farklı dönem ve coğrafyalarda sayısız konut tipi ortaya çıkmıştır. Bu konut tiplerinden biri olan Türk evi, Orta Asya Türk kültürü ile Anadolu'nun tarihi ve coğrafi etkilerinin başarılı bir sentezi sonucu oluşmuştur (Karpuz, 1991, s. 474). Bölgelere has malzeme ve yapı tekniklerine dayalı farklar olsa da Kahire'deki, Üsküp'teki ya da diğer Osmanlı şehirlerindeki evler Türk evi olarak adlandırılmıştır. Bu evlerin kendilerine has bazı ortak özellikleri vardı. Türk toplumunun aile yapısı, günlük hayatı ve dinî inancı bu özellikleri belirlemiş ve konutların tasarımını etkilemişti. Vakıf kültürünün de etkisiyle binlerce görkemli anıt eser yapılmasına rağmen, dünyanın faniliği anlayışıyla özellikle XIX. yüzyıla kadar konut mimarisinde ihtişama fazla yer verilmemişti (Karpuz, 2011, s. 57). Turgut Cansever'in deyimiyle “şahsiyete sahip olan Osmanlı evleri” temelde mahremiyet, huzur ve işlevsellik özelliklerini taşırdı (Cansever, 2010, s. 95) Ayrıca evler doğayla barışıktı, doğanın kan dolaşımı içinde olup çevreye karşı saygılıydılar (Bektaş, 1996, s. 24). Konut sınırları içerisinde kuşlara, kedilere, köpeklere ve diğer canlılara da yer açılırdı. Bahçelerdeki bitkiler ve ağaçlar bir peyzaj unsuru olarak değil, yaşamın doğal bir parçası olarak algılanırdı.

Modernleşme süreciyle birlikte geleneksel Türk evi yerini çok katlı apartmanlara, gökdelenlere kısacası dikey mimariye bırakmış, bu evlerin pek azı, genellikle de XIX. yüzyıla tarihlenenler, günümüze ulaşabilmiştir. XVIII. yüzyıl ve öncesine ait sivil mimariyle ilgili bilgiler ise neredeyse gezginlerin seyahatnamelerindeki gözlemlerinden ibaret kalmıştır ki bunlar da sınırlıdır. Sıradan insanların oturduğu mekânlar, anıtsal eserler kadar dikkati çekmemiş, anlatımlarda onlar kadar yer bulamamıştır. Hal böyle olunca sivil mimari hakkında arşiv kaynaklarına baş-

vurma zorunluluğu doğmaktadır. Bunlar arasında ise şer'îye sicilleri zengin muhtevasıyla başta gelmektedir. Siciller içerisinde yer alan mülk satışı, hibe ve mirasla ilgili hüccetlerin bazılarında söz konusu evlerin sınırları ve müstemilatlarının yazılmış olması kısmen de olsa konutlar ve özelliklerine dair fikir vermektedir. Ancak şer'îye sicilleri üzerinden Osmanlı evini anlamak ve anlamlandırmak o kadar kolay olmamaktadır. Sicillerde zaman zaman oda ve beyt gibi aynı anlama gelen kelimelerin bir arada kullanılması, alt ve üst kavramlarının günümüzdeki katları ifade etmemesi, artık kullanılmayan bazı tabirlerin yer alması araştırmacıların işini zorlaştırmaktadır (Açık-Tuluk, 2009, s. 467-472) Bunun için dönemin ve yörenin terminolojisine hâkim olup dikkatli bir şekilde eldeki veriler analiz edilmelidir.

Bu makalede bir Türk ve Osmanlı şehri olan Ayıntab'ın 1648-1687 yılları arasındaki konutları incelenmiştir. Temel kaynak olarak şehre ait şer'îye sicillerinden istifade edilmiştir. Konutların inşa sürecinde dikkat edilen hususlar ile kullanılan yapı malzemeleri, odalar ve diğer yaşam alanlarının özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Günümüzde hiçbirinde ayakta olmayan bu evlerin en azından sicillere yansıyanlarını baz alarak sayısal veriler ışığında bir değerlendirme yapılmıştır.

Evlerin İnşası

Başkent İstanbul'da inşaat işlerine bakan Hassa Mimarlar Ocağı ve buranın idarecisi olan mimarbaşı, Osmanlı Devleti'nin diğer birçok kentinde ise mimarbaşına bağlı şehir mimarı bulunmaktaydı. Ancak Anadolu kentlerinde konutları çoğunlukla mal sahibi ile birlikte çalışan bir dülger ya da duvarcı yapardı. Mimarlığa dair hemen hiçbir kuramsal kitap yoktu. Evlerin inşasında kalıtımsal etnik / kültürel öğelerin rolü bulunmaktaydı. Bundan başka yerel mimari birikim de etkiliydi. Yeni evler belirli kurallar dâhilinde inşa edilebilirdi. Yapının sahipleri ve mimarlar bu kuralları bilmek zorundaydılar. İnşaata başlamadan önce de şehir mimarının izin ve ruhsatını almak zorundaydılar (Faroqhi, 2011, s. 161; Orhonlu, 1984, s. 17-19; Arel, 1982, s. 55). Şehir mimarı da işini hakkıyla yapmalıydı. Görevinde kusuru varsa ve işini düzgün yapamıyorsa azledilip yerine başkası tayin edilirdi (GŞS, 30: 320, 37: 30).

Ayıntab'da iklim şartları gereğince evler birbirine çok yakın inşa edilir, oluşturulan dar sokaklara üst katlarda yapılan çıkmalarla gölge sağlayan alanlar oluşturuldu. Bölgeye kışın kuzey batıdan esen rüzgârlar hâkim olduğu için evler genellikle güneye doğru yönelmişti. Sıcaklığın etkisini azaltmak için ise mümkün olduğunca açık mekânlar yaratılmıştı. Ancak aile hayatının mahremiyeti ön planda olduğu için bahçe duvarları yüksek yapılı, komşu eve bakan cephelere pencere konulmazdı. Böylece

evlerin birbirini görmesi engellenmiş olurdu (Gül, 2005, s. 44; Atalar, 2004, s. 8).

Ayıntab'da konutları yazın serin kışın sıcak tutmak amacıyla temel malzeme olarak taş kullanımı yaygındı. Farklı türlerdeki taşlar, şehre yakın bölgelerdeki taş ocaklarından çıkarılırdı. Bu taş ocaklarında çalışan ustalar ve işçiler talep edilen ölçülerde ve miktarlardaki taşları özel yöntemlerle yontar ve şehre getirirlerdi. *Havara taşı*, ev yapımında en çok kullanıldı. Yazın güneş altında sertleşir, kışın yağışlı havalarda geri yumuşar, adeta sünger gibi su emerdi. Bundan dolayı çoğunlukla bahçe duvarlarının üst kısımlarında, odaların iç bölümlerinde ve evin çok yük binmeyecek alanlarında kullanılırdı. Dış cephelerde ve bina temelinde sert olmasından dolayı *keymih taşı* (*esenbek*) tercih edilirdi. Binaların temelinde, yere yakın rutubet alabilecek yerlerinde, pencere ve kapı üstlerinde volkanik bir taş çeşidi olan *karataş* kullanılırdı. Oda, sofa ve bahçe taban döşemelerinde beyaz mermer tercih edilirdi. İç mekânda kapılar, pencereler, pencere iç kapakları, dolaplar ve duvar kaplamaları hep ahşaptan yapılırdı. Pencere ve korkuluklarda da demir kullanılırdı (Güzelbey, 1960, s. 245-246; Atalar, 2004, s. 13-15)¹ Evlerin damları ise Evliya Çelebi'nin de belirttiği üzere kireç ve toprak örtülü şekilde yapılırdı (Evliya Çelebi, 2005, s. 178) Kirecin güneş ışığını yansıtma özelliği, yapıların serin olmasını sağlardı (Özlü, 2016, s. 1095).

Sert ve dayanıklı taşlar, kesilip oyulmaları daha zor olduğu için diğerlerinden pahalıydı (Güzelbey, 1960, s. 256). Düşük gelirli aileler, ucuz olduğu için mecburen yumuşak taşları tercih ederdi. Ancak bu taşlar, yağmur ve kar suyunun etkisiyle deformasyona uğrar ve dayanıksız hale gelirdi. Bunun sonucunda zaman zaman yapılar yıkılıp ölüm ve yaralanmalar meydana gelmişti. Nitekim 1659 yılı Aralık ayında İbn-i Kör Mahallesi'nden İsmail'in zevcesi Elif, gece yarısı komşu evin duvarının çatı üzerine yıkılması sonucu vefat etmişti. (GŞS, 18: 227). 1660 yılı Ocak ayında Kürkciyan Mahallesi sakinlerinden Ahmed'in küçük oğlu Yusuf (GŞS, 25: 184), Şubat ayında yine Kürkciyan Mahallesi'nde Cuma'nın evinde misafir olarak kalan altı kişi (GŞS, 25: 186) yoğun kar yağışı nedeniyle çatı yıkıldığı için enkaz altında kalarak hayatlarını kaybettiler. Üst üste gerçekleşen bu hadiseler 1659-1660 kış mevsiminin çok şiddetli geçtiğini (şiddet-i şita) göstermektedir. 1683 yılı Ocak ayında da benzeri bir olay meydana geldi. Budak isimli kişinin evinin damının üstüne duvar çökünce eşi ve kızı altında kalarak can verdiler. (GŞS, 35: 13)

1 Betonarme yapıların inşa edilmeye başlanmasına kadar Ayıntab'da konutlar yaygın olarak taştan yapılmıştır. 1911-1912'de Anadolu'da yürüyerek Sam-sundan Halepe yolculuk eden William John Childs Ayıntab'ın taş evleriyle temiz bir yer olduğunu belirtmişti. Childs, 2017, s. 381.

Ayıntab'da konut inşasından önce, her evin komşuluk ilişkileri, güneşe göre, manzaraya göre konumu, içeriden neleri gördüğü vs. bütün çevre ilişkileri göz önünde bulundurulurdu. Bu konuda tasvip edilmeyen bir durum meydana çıkarsa itiraz sonucu mahalle ihtiyar heyeti devreye girer, onlar da etkili olamazsa kadı mahkemesinde sorun halledilirdi (Cansever, 2010, s. 103-104, 158). Keza Ayıntab kadı sicillerinde bununla ilgili pek çok örnek bulunmaktadır. Ammu Mahallesi'nden Hacı Ahmed 1665 yılının sonlarında yeni bir ev inşa ettirecekti. Bunun için komşusu Rahime Hatun'un mülkü olan arsayı gasp etti. Ayrıca eski binanın üzerine kat çıkarak komşusunun evinin güneşine mani oldu. Kadı tarafından görevlendirilen inşaat ustalarının da incelemesiyle Rahime Hatun'un haklı olduğu ortaya çıktı (GŞS, 27: 59). Kozanlı Mahallesi'nden Molla Mehmed de kendi konutunun batı tarafına komşusu tarafından bir bina yapılırsa rüzgârına mani olacağını düşündüğü için kadıya gitmişti. (GŞS, 28: 77). Evler birbirine bitişik olsa da güneş ve rüzgârının kesilmesi önemliydi.

Evlerin Plan ve Bölümleri

Ayıntab evleri, Sedat Eldem'in kategorize ettiği Türk evi plan tipleri içerisinde sofasız ev planına uymaktadır. Daha çok Güneydoğu Anadolu ve Suriye'de görülen sofasız evlerde, sofa vazifesini alt katlarda avlu görür, üst katlarda da ev, dış merdivenler ve balkon şeklindeki galerilerle avluya bağlanırdı (Eldem, 1954, s. 27). Gerçekten de Ayıntab'da konutların çoğunluğunun avlusu bulunmaktaydı. Araştırılan dönemde yalnızca bir evin müstemilatında sofadan söz edilmektedir (GŞS 35: 83). Sicillerde yer almayan başka sofalı evlerin varlığını da elbette göz önünde tutmak gerekir. Ancak mevcut arşiv kaynakları ve günümüze kadar gelebilmiş tarihî konutlardan yola çıkarak Ayıntab evlerinin merkezinin sofa değil açık avlu olduğu ifade edilebilir.

Sofasız evlerin bir diğer yapı unsuru eyvandır. *Eyvân*, genel olarak binaların ortasında bulunan ve iç avluya açılan üç tarafı kapalı, üstü tonoz örtülü bir mekândır. Daha çok sıcak ve kuru iklime sahip bölge mimarilerinin temel elemanını teşkil edip gölgeli ve serin olduğu kadar açık hava ile de temas sağlayan bir düzeni bulunmaktaydı (Bektaş, 1995, s. 12). İncelenen 434 evden sadece 33'ünde eyvan vardı. Eyvan serinlemek için aranan bir mekân olmasına rağmen Ayıntab'da ve Anadolu'da Suriye evlerindeki kadar rağbet görmemişti (Eldem, 1954, s. 29).

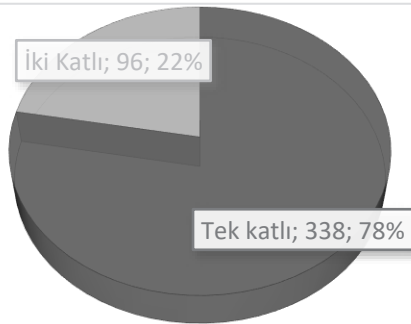
Ayıntab evlerinin dış dünyayla temasını sokak ya da caddeler sağlamaktaydı (Demirel vd., 1992, s. 704). Evlerin genellikle en az bir cephesi *tarik-i amm* denilen umuma açık yolla ya da çıkmaz sokakla yani *tarik-i hass* (GŞS, 20: 78, 23: 133, 24: 94, 25: 52, 25: 57, 25: 66, 35: 48) ile çevriliydi.

Pek çok Osmanlı şehrinde örneği olan ancak özellikle Batılılar tarafından plansız şehirleşme örneği olarak görülen bu çıkmaz sokaklar, yabancılara girişini engellediği gibi mahallede yaşayanların mahremiyet ve güvenliklerinin sağlanmasını da kolaylaştırmaktaydı (Yel-Küçükbaşçı, 2003, s. 325). Ayrıca çevresinde üç-beş ev bulunan çıkmaz sokaklar, içinde çocuklara oynama imkânı vererek çocukların şehirle temas kurmasını ve komşu çocuklarla arkadaşlık etmesine vesile olurdu. (Cansever, 2010, s. 165).

Evlerin sokak cepheleri yüksek olup az pencereliydi. Avlu kapısı zemin katta sokakla ev arasındaki ilişkiyi kuran temel yapı ögesi idi. (Tatlıgil, 2005, s. 30). Bazı evlerde, avlu kapısına giriş koridor olarak tasarlanmıştı. Kapı açık olsa bile avlu görülememekteydi (Yılan, 2022, s. 18). Çünkü konut mimarisinde mahremiyet esastı. Ev kapıları adeta ailelerin iç dünyasını koruyan küçük kale kapılarıydı (Kuban, 1982, s. 198). Fiziksel çevre ile müstakil yapıyı ayıran bu kapılar, eşik geçme kavramı ile karşılanmış, farklı dünyaların buluştuğu makamlar olarak addedilmişti (Sağlam, 2023, s. 10).

Evler, tek katlı *tahtani* veya iki katlı *fevkani* olarak inşa edilirdi. Evlerin zemin seviyesi iç avlunun devamı olarak boş bırakılırken, esas oturulan mekân genellikle üst kat olmuştur. Ancak düşük gelirli aileler ve az sayıda hali vakti yerinde olan aile de zemin kattan ibaret evde oturmuşlardı (Çınar, 2000, s. 54). Ayıntab'da şer'îye sicillerine göre müstemilatı belirtilen 434 evden, 338'i tek katlı, 96'sı iki katlı idi. Buna göre, evlerin % 78'i tek katlı, % 22'si iki katlıydı. Buradan tek katlı evlerin yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Üç katlı eve ise rastlanmamıştır.

Grafik 1: Ayıntab'da Evlerin Kat Sayısı

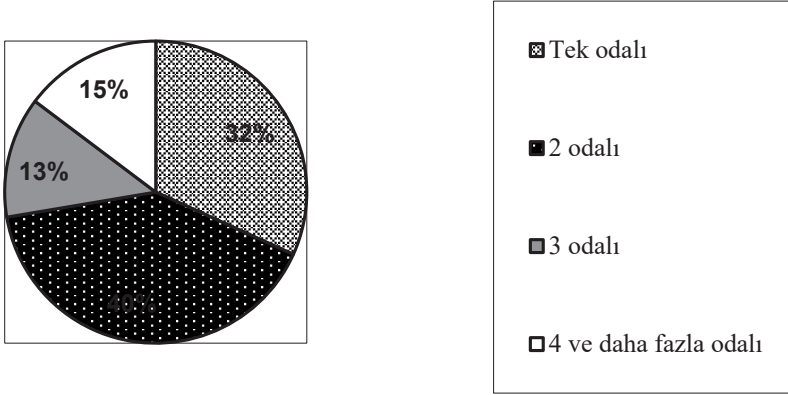
Türk evinin temel mimari birimi oda olup hem kelime kökeni olarak, hem de nitelikleriyle göçebe çadırı olan *otağın* bir devamıdır. Otağ ile odanın fonksiyonel benzerliği, her ikisinin de özellikle çok maksatlı kullanım için tasarlanmış ve biçimlendirilmiş olmalarındandır (Ögel, 1978, s. 23; Cansever, 2002, s. 200). Özellikle bir ya da iki odalı çekirdek evlerde

çok amaçlı kullanım bir zorunluluktan (Kuban, 1995, s. 134). Odalar, oturmak, uyumak, misafir kabul etmek ve yemek için kullanılırdı. Odalarda fazla hiçbir eşya yoktu. Yorgan, yastık ve yataklar *yüklük*² adı verilen gömme dolaplar içinde dururdu. Akşamları seki üstü döşemesine serilir, sabahları kaldırılırdı. Yemek yerken de odanın ortasına bir sofra bezi serilir ve üzerine yaklaşık 20 cm yüksekliğinde yuvarlak bir sofra tahtası veya açılır-kapanır bir altlık üstüne bakır bir sini konulurdu (Akın, 1995, s. 511; Bektaş, 1996, s. 110). Odalar gündüzleri ise minder ve halılarla oturmaya uygun hale getirilirdi. (Faroqhi, 2011, s. 188) Bazı büyük evlerin odalarında ise *peyke* olarak adlandırılan tahta sedirler bulunmaktaydı. Sedir, Türk oturma biçimine göre yapılmış oldukça alçak bir divandı. Oturma yeri kapaklı yapılarak altları dolap olarak da kullanılırdı (Bektaş, 1996, s. 110). Avludan odaya giriş, oda taban kotunun 10 cm altında olan eşiklikten yapılırdı. Bu eşiklik gerektiğinde banyo olarak da kullanılan aslında avlunun tozunun odaya girmesini kesme amaçlı düşünülmüş bir alandı. Burada ayrıca su gideri de bulunmaktaydı. Mutfığa ulaşmanın zor olduğu soğuk kış günlerinde, basit yemek hazırlama işlemlerinin yapıldığı, bulaşık ve el yıkanan küçük servis mekânı olarak da istifade edilirdi (Taşdoğan, 2008, s. 24)

Evlerin genel planlamasında odaların yeri ve yönü esastı. İklim durumuna göre yaz ve kış odaları vardı. (Karpuz, 2011, s. 59) Ayıntab'da oda kelimesi yerine genellikle *beyt* kelimesi tercih edilmiş, odaların büyüklükleri *sağır beyt* veya *kebir beyt* olarak belirtilmiştir. Ancak buradan yola çıkarak ortalama oda büyüklüğünü tespit edebilmek mümkün değildir. Oda sayılarına gelince, incelenen 434 evden 138'i tek odalı, 176'sı iki odalı, 56'sı üç odalı ve 64'ü ise dört ve daha fazla odalıydı. Buna göre; iki odalı evlerin yaygın olduğu söylenebilir. Evlerin % 68'inin ise birden fazla odası vardı.

2 Doğan Kuban *yüklük* tabiri ile Türklerin konar-göçer hayatı arasında bağlantı kurmuş, kelimenin göçer terminolojisinde taşınırken yatak ve döşekleri yük olarak gördüklerini anımsattığını belirtmiştir. Doğan Kuban, 1995, s. 219.

Grafik 2: Ayıntab'da Evlerdeki Oda Sayılarının Dağılımı

Tablo 1: Ayıntab'da Evlerdeki Oda Sayıları

Oda Sayısı	Ev Sayısı	%
Tek odalı	138	31,7
2 odalı	176	40,5
3 odalı	56	12,9
4 ve daha fazla odalı	64	14,7

Odaların ısınma sorunu tandır ile çözülmüştü. Gömme tandır yapılan odaların orta kısmına 40 santimetre derinliğinde bir çukur açılır ve içi sıvanırdı. Kış aylarında tandır kullanılacağı zaman bu çukurun içerisine mangalda kor halindeki kömür konulur ve mangalın üzeri yün yorgan ile örtülürdü. Ev halkı bu yorganın içine girerek ısınırdı. Daha sonraları ayaklı tandır kullanılmaya başlandı (Atalar, 2004, s. 80). Belgelerde *ten-nur* olarak ifade edilen tandır zaman zaman ev kazalarına sebebiyet ver-mektedir.³

Bazı evlerde, oturma odasında bulunan dolap kapağına benzeyen kapıdan girilerek 4-5 basamakla ulaşılan yüksek çıkma katlar vardı (Gaziantep Kültür Envanteri, s. 201). Odayla arasında yapay kot farkı olan bu odalara *tabaka* denirdi. Ayıntab'da 98 evin tabakası vardı. Bu da % 22 gibi bir orana tekabül eder. *Hazne* ise oturma odasının içinde bir iç oda olup kapısı yalnızca odaya açılırdı. Kışlık zahireden çok günlük kul-lanım eşyalarının konulduğu yer olan haznede küçük bir havalandırma penceresi bulunurdu. Özellikle kış günleri yemekler ve bir kısım mutfak

3 "Medine-i Ayıntab'da Ammu Mahallesi'nde sakine Hatice bint-i Hamza nam hatun tarafın-dan Hasan Ağa bin Yusuf Beşe mahfil-i kazada takrir-i kelim edib tarih-i kitabdan sekiz gün mukaddem mezbure Hatice'nin sadri sağır oğlu Mehmed sakine olduğu menziline vaki tennur kenarında otururken sağır-i mezbur tennura düşüb sol uyluğundan ve karnından bir miktarı ateşe yanıp hâlâ bimarallahü Teala sağır-i mezbura ecel isabet edib vefat etmekle... gurre-i Zilhicce 1091 " GŞS, 34: 139.

eşyası buraya konulurdu. Bazı evlerde hem kiler hem de hazne bulunsa da (GŞS, 19: 150, 25: 57, 27: 64, 29: 172, 30: 55, 30: 117), kileri olmayan evlerde hazne, kilerin görevini görürdü (Atalar, 2004, s. 104). İncelenen 84 evin haznesi vardı. Konak tipli evlerde kahve içilmesi için tahsis edilmiş *kahve odası* adıyla anılan odalar da vardı. Tespit edilen 5 evde kahve odası bulunmaktaydı (GŞS, 24: 132, 27: 99, 33: 69, 33: 297, 35: 83). Bunun dışında özel işlevli odalara pek rastlanmamıştır.

Seng-i Tavil Mahallesi'nde satışa konu olan bir evin müstemilatı arasında *dehliz* de sayılmıştır (GŞS, 25: 4). Bir oda, tabaka, ahır, su kuyusu, mutfak, kenef ve avlusu bulunan söz konusu evdeki dehlizin, yapı elemanları arasında bağlantıyı sağlayan bir nevi koridor vazifesi gördüğü tahmin edilmektedir. Tarla-yı Cedid Mahallesi'nde Mehmed Çelebi'nin Hacı İbrahim'e sattığı menzilde dehlizin vazifesi daha açıktı. Evin dâhiliyesinde alt ve üst katlarda ikişer oda, mutfak, kuyu, kiler ve kenef bulunurken, hariciyesinde ahır, onun üst katında bir oda ve avlusu vardı. İki bölüm arasındaki geçiş ise müşterek dehlizle gerçekleştirilmekteydi (GŞS, 25: 61).

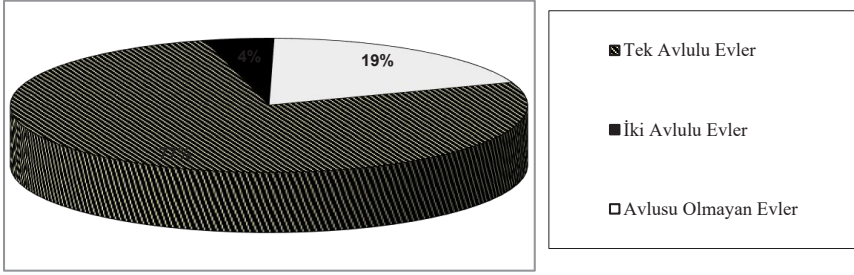
Evlerin pencerelerinin sayısı ve şekli bulunduğu cepheye göre farklılık gösterirdi. Avlu cephesinde bulundukları oda ve mekânlara daha fazla ışık ve hava imkânı sağlamaları için çok sayıda ve büyük ölçekte pencere varken, sokak cephesinde az sayıda ve göz hizasından yüksek bir seviyede ve genellikle üst katlarda pencere kullanılırdı (Tatlıgil, 2005, s. 33). Oda pencereleri dışarıda neresi görülmek isteniyorsa oraya göre açılırdı. Dıştan görülmek istenmeyen yerde açılmazdı. Çünkü daracık sokakta cepheye pencere konulsa, komşular birbirinin evinin içine bakardı. Kısacası pencere evin dıştan görünüşüne göre açılmaz, içteki yaşama göre açılırdı (Bektaş, 1996, s. 110). Buna aykırı bir durum şikâyetine sebep olabiliyordu. 7 Mayıs 1655 tarihinde Çukur Mahallesi'nden cebeci zümresinden Hacı Mehmed, kendisi şehir dışındayken komşusu Murad Ağa'nın yeni odalar yaptırdığını, bunların beş penceresinin haremüne bakması nedeniyle durumun araştırılıp engel olunması gerektiğini söyledi. Ayıntab Sancağı'na arpalık olarak mutasarrıf olan Ali Paşa'nın mübaşiri Ahmed Ağa, mimarlar ve dizdar başta olmak üzere şehrin ileri gelenleriyle keşfe çıkılarak, gerçekten de yeni odaların hareme nazır olduğu için zararın def'ine karar verildi (GŞS, 24: 142). 23 Ağustos 1668'de Ammu Mahallesi'nden Seyyid Mehmed de sakin olduğu evin hazinesi duvarına komşularının evinin içine nazır pencere yaptırdığı için şikâyet edildi. (GŞS, 28: 364)

Osmanlı evlerinin vazgeçilmez ögesi olan bahçe Türklerin asıl hayatı açık havada, tabiatla iç içe yaşanan bir hayat olarak anladıklarını ifade etmesi bakımından dikkat çekicidir (Ayvazoğlu, 1992, s. 772). Öyle ki

oda ile bahçe arasında yaylak-kışlak yaşantısından kalma bir alışkanlıkla konut sınırları içinde kalan adeta bir göç yaşanırdı (Arel, 1982, s. 57). Ayıntab'da birçok Osmanlı şehrinde olduğu gibi, bahçeye halk arasında *hayat* denilirdi. Hayat yapılar arasında bir iç mekân olup etrafı yüksek duvarlarla çevriliydi. Mutfığa, bodruma, kilere, ahıra, tuvalete vs. girişler doğrudan buradan yapılır, alt odalara girişler, üst odalara ulaşan merdivenler buradaydı. Dolayısıyla odanın içerisinden bahçenin temiz havasını yalnızca tek bir kapı ayırmaktaydı. Bozkırda zor hava koşullarında açık havada çalışan göçer kadını gibi Anadolu kadını da hayatta, mutfakta, bahçede yani açık havada çalışmakta, tek bir ısıtılmış odaya sığınmaktaydı. Soğuğu günlük yaşamının bir parçası olarak algılamaktaydı. Hayat kullanım açısından evin solunum ve sindirim sistemiydi. Ev halkı önemli bir zamanını hayatta geçirir, evin hemen tüm işleri hayatta yapılır, misafirler ağırlanır ve çocuklar için oyun alanı olarak kullanılırdı (Atalar, 2004, s. 59; Kuban, 1995, s. 138-142). Bahçe ya da hayat için sicillerde genellikle *havlu* tabiri kullanılmaktadır. Bazı belgelerde ise aynı anlamı gelen *muhavvata* (GŞS, 25: 4, 25: 9) ile *havş* (GŞS, 18: 120, 19: 95, 21: 111, 22: 172, 25: 71, 26: 37, 28: 211, 34: 31) kelimelerine de rastlanmıştır. Ayıntab'da 434 evin 351'inin yani %80,8'inin avlusu vardı. Hatta varlıklı ailelerin yaşadığı 19 evde (% 4) iç ve dış olmak üzere 2 avlu vardı (GŞS, 22: 101, 24: 132, 24: 141, 25: 54, 25: 82, 25: 157, 26: 168, 28: 109, 28: 135, 29: 172, 30: 65, 30: 96, 32: 27, 33: 15, 33: 190, 34: 49, 34: 66, 35: 43, 35: 83) Dış avlu hizmet alanı işlevi görürken, iç avlu ev sahibinin ailesi tarafından kullanılıyordu. (Yerasimos, 2006, s. 313)

Avlularda küçük bitkilerin ve ağaçların yetiştiği toprak kısımlar yani ekinlikler vardı. Bu sayede sıcak bir iklime sahip bölgede, konutlar içinde gölge alanlar oluşturulur, tamamen taş duvarlarla çevrili avlu, doğa parçasıyla renklendirilirdi (Tatlıgil, 2005, s. 23). XVII. yüzyılda Ayıntab'ı ziyaret eden Evliya Çelebi, şehirdeki evleri öyle beğenmiştir ki buralar için *saray-ı âli* tabirini kullanmıştır. Her hanede bağ, bahçe, havuz ve sebillerden su aktığını, bu sebeple de çeşit çeşit çınar, söğüt, kavak, turunç, limon vs ağaçlarının, İrem misali bağ ve bahçelerin bulunduğunu ifade etmiştir (Evliya Çelebi, 2005, s. 178).

Grafik 2: Ayıntab'daki Evlerde Avlu Dağılımı

Avluların bir köşesinde ya da mutfak içinde kuyu olur ve evin su ihtiyacı bu kuyudan sağlanırdı. Kuyuların kenarları yükseltilir ve karataştan kapakla kapatılırdı. Kuyular, bazı gıda maddelerinin de saklandığı yerdı. Yaz mevsimi süresince, sepetlere konulan yiyecekler, etler, artan yemekler, soğuk yenecek meyveler kuyulara sarkıtılarak soğuk tutulmaları ve bozulmamaları sağlanırdı. Ayrıca evlerin bahçelerinden geçen ve mahal- lenin tüm evlerini dolaşan açık su kanalları vardı. Buna *kanavet* denir- di. Bu kanallarla evlere su gelirdi (Atalar, 2004, s. 60; Tatlıgil, 2005, s. 25). Ayıntab'da 454 evin 145'inin müstemilatında hüccetlerde genellikle *bi'r-i mâ* olarak adlandırılan kuyu vardı. Hatta bazı evlerde iki adet kuyu bulunmaktaydı (GŞS, 26: 139, 33: 312, 34: 197, 35: 43, 25: 54, 26: 168). Evlerin hepsinde kuyu olmasa da su kanalları hemen hemen bütün evle- rden geçirdi. Bazı büyük evlerde su yolu tabirine rastlanmıştır (GŞS: 28: 109, 28: 135, 29: 172, 33: 62, 34: 66, 35: 19). 12 evde ise çeşme bulunmak- tayı. Akyol Mahallesi'nde bir evde kuyuyla birlikte mâ-i cârî yani akar- su çeşmesi vardı (GŞS, 24: 132). Hayvanların da su ihtiyacı düşünülür, bahçelerde suluklar yapılırdı. Odaların hava dolaşımını sağlamak için yapılan küçük pencerelere (kuş tağası) kuşların yuva yapmasına izin ver- ilirdi (Atalar, 2004, 64). Pek çok Osmanlı şehrinde örneğine rastlanabi- lecek kuş evleri, Türklerin doğa ve hayvan sevgisinin bir göstergesidir (Barışta, 2002, s. 252).

Mutfaga (matbah) yöresel söyleyişle *ocaklık* da denilirdi. Mutfaklarda ev sahibinin ekonomik düzeyine bağlı olarak değişik boyutlarda ocaklar yapılırdı. Taştan yapılan bu ocaklar yerden yaklaşık 40-50 cm yükseklik- teydi (Tatlıgil, 2005, s. 21). Ayrıca bu ocakların içinde pencere kenarına yapılan "küçük" denilen ve temizlik için kullanılan külün dökülmes- ine yarayan bölüm de bulunmaktayı (Yılan, 2022, s. 22-23). Mutfakta yemek kaplarının konulduğu *mahfil* veya *kübbiye* denilen ahşap dolap

4 Küçük, özellikle küçük çocuklar için tehlikeli olabiliyordu. Örneğin; Akyol Mahallesi'nden Musa'nın iki yaşındaki küçük oğlu küllüğe başı üstüne düşerek hayatını kaybetmişti. (GŞS, 28: 28)

bulunurdu (Gaziantep Kültür Envanteri, s. 204). Evlerin 278'inde yani % 64'ünün müştemilatında mutfak olduğu tespit edilmiştir. Geri kalanlarda ise muhtemelen odaların içerisinde bir bölüm mutfak olarak kullanılmaktaydı. Avlu kapısından odaya girişte oda kotundan 10 cm aşağıdaki eşiklikler de küçük bir servis mekânı olarak kullanılabilirdi. Bazı evlerde kışlık yiyeceklerin depolanması amacıyla mutfağın yakınında *kiler* vardı (GŞS, 19: 150). Ancak kileri bulunan ev sayısı sadece 30 adetti. Kilerden daha yaygın şekilde birçok evde *mağara* denilen avludan 8-10 basamakla inilen genellikle kayadan oyulmuş olan mekânlar bulunurdu (Gaziantep Kültür Envanteri, s. 206; GŞS, 27: 91, 28: 14, 33: 312). 434 evden 82'sinde mağara mevcuttu. Benzer işlevleri gören yapılar olarak, 9 evde mahzen (GŞS, 25: 57, 25: 113, 25: 156, 27: 139, 31: 23, 33: 173, 34: 107, 34: 222, 35: 43), 3 evde ambar (GŞS, 26: 37, 26: 38, 31: 40) ve 1 evde bodrum (GŞS, 28: 372) vardı.

Ayıntab evlerinde tuvalet yani kenef avlunun en uzak bir köşesinde yer alırdı. Birçok evde dış kapının yanında sokağa yakın yerdeydi. Tuvaletin hemen yanında foseptik kuyusu bulunurdu (Atalar, 2004, s. 74; GŞS 36: 124). Kenefi bulunan ev sayısı 33'dü. Muhtemelen söylenmesine gerek duyulmadığı için sicillere fazla yansımamıştır. Ayrıca foseptik kuyusunun temizlenmesi sırasında dikkatsizlik sonucu özellikle küçük çocukların buralara düşüp öldüğüne dair sicillerde kayıtlar bulunmaktadır.⁵

Eşek, at ve diğer hayvanlar, XVII. yüzyıl taşımacılığının vazgeçilmez öğeleri olduğundan evlerde bu hayvanlar için ayrı bir yer bulunmaktaydı. Ancak *ahır* terimi çok geniş kapsamlı olduğundan burada tutulan hayvan türleri hakkında herhangi bir sonuç çıkarılmasına izin vermemektedir (Farooqi, 2009, s. 122). Yalnızca Kınık kasabasında sakin olan Şeyh Ali'nin Akyol Mahallesi'nde sahibi olduğu evin ahır dışında develik ve katır ahırının bulunduğu belirtilmiştir (GŞS, 24: 132). Ahırlar, genellikle avlunun bir köşesindeydi (GŞS, 36: 163). Bazı iki katlı evlerde giriş katı ahır olarak kullanılmaktaysa da bu çok rastlanan bir durum değildi (GŞS, 30: 64). Ahırın durumuna göre atların veya develerin bağlanması için duvara gömülü halkalar, duvara oyulmuş yemlikler ile arpa ve saman konulacak musandıralar bulunurdu (Atalar, 2004, s. 75). Evlerin kapıları da bu hayvanların geçişi düşünülerek büyük ve iki kanatlı olarak yapılırdı (Bektaş, 1996, s. 67). 434 evden 46'sının yani % 10'unun ahır vardı. 4 evde

5 “Mahmiyye-i Ayıntab mahallatından İbn-i Eyub Mahallesi'nde sakine Elif bint-i Zekeriya nam hatun meclis-i şer'e gelüb takrir-i kelam edib tarih-i kitab Şabani'l-muazzamının ikinci günü oğlum Hüseyin'in üç yaşında sağır oğlu biz gafil iken kendi sun'u ile sakin olduğumuz darın helasına düşüb fevt olmuş üzerine varılıb--- ” GŞS, 20: 14; Medine-i Ayıntab'da Kürkcıyan Mahallesi'nde sakin Abdurrahman b. Hasan nam kimesne meclis-i şer'de takrir-i kelam idüb tarih-i kitabdan bir gün mukaddem mahalle-i mezburede vaki kendi mülk menzilim kenefini tahliye için üzerini açub biz aher şeyle meşgul iken kazaen-- sulb-i sağıre kızım --zikr olunan kenefin üzerine varınca düşüb helak olmağla üzerine varılıb”, GŞS, 31: 2.

ise samanlık vardı (GŞS, 25: 54, 26: 168, 26: 172, 35: 43).

Bazı evlerin müştemilatından bahsedilirken *hariciye* ve *dâhiliye* tabirleri kullanılmıştır. Bu tür evlerin bir bölümü erkekler için selamlık, bir bölümü ise kadınlar için haremlik olarak ayrılmıştı. Ayrıca köle ve hizmetçiler için ayrılan müştemilatlar da mevcut olabilmekteydi (Karpuz, 1991, s. 474). Fazla varlıklı olmayanların evlerinde selamlık için yeterli alan olmadığından erkekler yabancı bir konuk ağırladığında odalardan biri boşaltılırdı (Faroqhi, 2011, s. 187) Ayıntab'da konak tipi evlerin haremlik ve selamlık kısımları aynı avlunun içerisinde ama farklı yerlerde, hatta belki de bazı eklentileri birbirinden ayrı olarak inşa edilmişti. Eklentili yapılanmanın pratik bir yararı vardı, aile fertlerinin sayısı artınca ya da farklı ihtiyaçlar ortaya çıkınca mevcut yapı kolaylıkla büyütülebiliyordu. Bu evlerden biri İbn-i Şeker Mahallesi'nden Ömer Beşe'ninkiydi. Evin hariciyesinde fevkani oda, tahtani oda ve avlu dâhiliyesinde ise iki fevkani beyt, iki tahtani beyt, mutfak ve avlu bulunmaktaydı (GŞS, 30: 96). Ömer Beşe'nin evinin selamlığı iki katlı ve iki odalı, harem bölümü ise iki katlı dörder oda ve mutfaktan meydana gelmekteydi. Tımar sahibi olan Mir Ali'nin ise Akyol Mahallesi'nde dâhiliye kısmında iki katlı bina içerisinde altta iki oda, üstte bir oda, iki eyvan, tabaka, hazne, mutfak, mağara, kenef ve kuyu, hariciyesinde oda, ahır, kiler ve avlusu bulunan bir evi vardı (GŞS, 34: 66). İbn-i Eyub Mahallesi'ndeki Abdurrahman Ağa'nın evi de oldukça büyüktü. Avlu içerisinde bir tarafta iki katlı bir yapı içerisinde altta bir oda, kiler, üstte tabaka, mutfak, avlu ve iki kuyuyu içeren harem evleri, diğer tarafta ise altta iki oda, sofa, kahve odası, eski ahır, yeni ahır ve kuyu mevcuttu (GŞS, 25: 83) Çukur Mahallesi'nde Ayıntab mütesellimi Ömer Ağa tarafından satın alınan ev ise hariciyesinde tek katlı bir oda ve avlu, dâhiliyesinde iki oda, eyvan, mağara ve avluyu içermekteydi (GŞS, 25: 157).

İncelenen sicillerde Ayıntab'da bu türden toplam 29 eve rastlanmıştır. Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere şehirde yüksek gelire sahip ileri gelen kesim bu konutlarda ikamet etmişti. Evlerin eski ya da yeni sahiplerinin çoğunlukla *ağa* (GŞS, 25: 83, 25: 157, 26: 168, 29: 172, 33: 15, 33: 62), *çelebi* (GŞS, 25: 61, 33: 15, 35: 19, 18: 141, 19: 41), *hacı* (GŞS, 25: 82, 32: 27, 35: 43, 36: 163), *beşe* (GŞS, 25: 134, 28: 135, 30: 96), *bey* (GŞS, 22: 101, 24: 132), *üstad* (GŞS, 19: 150), *çavuş* (GŞS, 28-108) gibi unvanlara sahip olmaları bu kanıyı desteklemektedir.

Kısacası evlerin büyüklüğü ve kat adedi sahibinin maddi gücü ve ailesinin fert sayısı ile yakından ilgiliydi (Karpuz, 1991, s. 474). Ancak Ayıntab'da ve diğer Osmanlı şehirlerinde kent dokusunda sınıfsal farklılaşmalar belirgin değildi. Zengin ile yoksul evi arasında dışarıdan bakarak ayırım yapmak çok zordu. Bir evin boyutlarının sahibinin ekonomik gücüne bağlı olarak büyümesi Türk toplumunda Batı'daki gibi abartılmamıştı (Kuban, 1982, s. 207). Varlıklı kişilerin evlerinde yalnızca odaların sayısı ile inşaat malzemesi ve teşrifatta kullanılan dokumaların kalitesi farklıydı. Herkes çevresinde az hatta minimum eşya ile yaşamayı alışkanlık haline getirmişti. Hatta seçkinlerin ve sultanların saraylarında da aynı durum geçerliydi (Küçükerman, 2007, s. 53; Kuban, 1982, s. 202). Eşya insanlar için bir temsiliyet aracı değildi. Zengin için de fakir için de eşyanın ihtiyaca cevap vermesi ve işlevsel olması yeterliydi. Günümüzde tüketim alışkanlıklarının değişmesiyle bu anlayış neredeyse kaybolmuştur.

Sonuç

Bir Osmanlı şehri olan Ayıntab'da sıcak iklimin etkisi ve mahremiyet anlayışı doğrultusunda konutlar çoğunlukla sofasız ev planına göre taştan yapılmıştı. Şehir mimarından izin alındıktan sonra belirli kurallar gözetilerek inşaata başlanırdı. Yeni yapı, diğer konutların güneşini ve rüzgârını kesmemeli, başka evlerin avlusuna bakan cephelere pencere konulmamalı ve avlu duvarları yüksek olmalıydı. Evler birbirine çok yakın olmasına rağmen bu şekilde komşu evlerin birbirini görmesi engellenirdi. Ayıntablılar genellikle bir ya da iki oda ile avludan oluşan mütevazı evlerde yaşarlardı. İki katlı, çok odalı ve pek çok eklentiden meydana gelen az sayıda konak tipi evler de bulunmaktaydı. Sahip oldukları unvanlardan (beşe, ağa, çelebi, hacı gibi) anlaşıldığı üzere buralarda daha çok şehrin ileri gelenleri yaşamaktaydı.

Odalar, iç düzen ve kullanılışları itibarıyla göçebe Türk kültüründeki otağa benzerlik gösterirdi. Oturma, uyuma, yemek yeme, misafir ağırlama gibi bütün eylemler odada gerçekleştirilirdi. Geceleri döşek ve yastıklar yüklük adı verilen dolaplardan çıkarılır, işleri bitince kaldırılırdı. Gündüzleri minder ve yastıklarla oda oturmaya hazır hale getirilirdi. Hemen hemen bütün evlerde tekstil ürünlerinden başka odalarda fazla eşya yoktu. Varlıklı kişilerin evlerinde sadece minder ve yastıklar daha kıymetli ve kaliteli olan ipek kumaşlardan imal edilmişti. Odaların yönüne ve güneş alma durumuna göre yazın ve kışın farklı odalar tercih edilir, kış odalarında tandır ısıtma aracı olarak kullanılırdı. Evlerin yarıdan fazlasında avlunun bir köşesinde mutfak vardı. Diğerlerinde odanın bir bölümü mutfak için ayrılmıştı. Yiyecekleri serin tutmak ve saklamak için benzer işlevli mağara, ambar, bodrum, kiler ve mahzenler vardı. Bir iç oda olan

hazne de bazı evlerde bu bölümlerin işlevini yerine getirirdi.

Evin ve hayatın merkezi avlulardı. Özellikle yaz günlerinde aileler neredeyse tüm zamanlarını sıcak havadan bunalmamak için avluda geçirirlerdi. Evin birçok işi burada yapılır, yemek yenilir, misafirler ağırlanırdı. Ağaç ve bitkilerin yer aldığı ekinlikler avluları süslerdi. Su ihtiyacı kuyu ve çeşmelerden sağlanırdı. Kanavet de denilen su yolları bütün evlerden geçerdı. Yük ve binek hayvanları için avluda, konutlardan ayrı bir yerde ahır ve samanlık bulunmaktaydı. Evcil hayvanlar ve kuşlar avluların vazgeçilmez unsurlarıydı.

Kaynakça

Gaziantep Şer'îye Sicilleri (GŞS)

No: 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36

Basılı Kaynak Eserler

- Açık, A. ve Tuluk, Ö. İ. (2009). Osmanlı Mimarlığının Metinsel Dili: Mimarlık Tarihi Yazınında Şer'îye Sicillerinin Yeri, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 7 / 13, ss. 461-473.
- Akın, N. (1995). Ev (Tarihî Gelişimi), *DİA*, Cilt 11, ss. 507-512.
- Arel, A. (1982). *Osmanlı Konut Gelenğinde Tarihsel Sorunlar*, İzmir: Ege Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları.
- Atalar, A. (2004). *Osmanlı Dönemi Antepepleri*, İstanbul: Kanaat Basımevi.
- Ayvazoglu, B. (1992). İnsan, Ev, Çevre, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Cilt II, Ankara, ss. 770-785.
- Bakır, İ. (1991). Ailenin Yaşama Mekânı: Ev, *Türk Aile Ansiklopedisi 2*, Ankara: TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, ss. 462-468.
- Bakır, İ. (1991). Ev ve Oda, Oda Çeşitleri, *Türk Aile Ansiklopedisi 2*, Ankara: TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, ss. 470-472.
- Barışta, Ö. (2002). Osmanlı İmparatorluğu Döneminden Kuş Evleri, *Türkler 12*, (Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, ss. 252-255.
- Bayramoğlu Alada, A. (2008). *Osmanlı Şehrinde Mahalle*, İstanbul: Sümer Kitabevi.
- Bektaş, A. E. (1995). Eyvan, *DİA*, Cilt 12, ss. 12-14.
- Bektaş, C. (1996). *Türk Evi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Cansever, T. (2002). Türk Evi'nin Mimarisi, *Türkler 12*, (Editörler: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, ss. 200-203.
- Cansever, T. (2010). *Osmanlı Şehri*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Childs, W. J. (2017). *Yürüyerek Anadolu Samsun-Halep 1911-1912*, (Çeviri: Füsun Tayan, Tunç Tayanç), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Çınar, H. (2000). *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehrinin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, İstanbul Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Demirel, Ö. – Gürbüz, A. - Tuş, M. (1992). Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim-Kuşam (XVI-XIX. Yüzyıllar), *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi II*, Ankara, ss. 703-755.
- Eldem, S. H. (1954). *Türk Evi Plan Tipleri*, İstanbul: Pulhan Matbaası.
- Evliya Çelebi (2005). *Seyahatname*, 9. Cilt, (Hazırlayanlar: Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları.

- Farooqi, S. (2009). *Orta Halli Osmanlılar*, (Çeviren: Hamit Çalışkan), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Farooqi, S. (2011). *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, (Çeviren: Elif Kılıç), 7. Basım, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gaziantep Kültür Envanteri* (2005). Gaziantep: Dolphin Ajans.
- Gül, G. (2005). *Gaziantep İli Bey (Kayacık) Mahallesi Geleneksel Doku Koruma ve Geliştirme Önerisi*, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Güzelbey, C. C. (1960). Gaziantep'te Yapıcılık, *GKD*, Cilt 3, ss. 244-246, 276-278.
- Karpuz, H. (1991). Geleneksel Ev, *Türk Aile Ansiklopedisi 2*, Ankara: TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, ss. 473-475.
- Karpuz, H. (1991). Türk Odası, *Türk Aile Ansiklopedisi 2*, Ankara: TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, ss. 475-479.
- Karpuz, H. (2011). Türk Evi, *Türk Yurdu*, 31 / 290, İstanbul, ss. 55-63.
- Kuban, D. (1982). Türk Ev Geleneği Üzerine Gözlemler, *Türk İslam Sanatı Üzerine Denemeler*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, ss. 195-209.
- Kuban, D. (1995), *Türk Hayatlı Evi*, İstanbul: Mısırlı Matbaacılık.
- Orhonlu, C. (1984). *Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar*, (Derleyen: Salih Özbaran), İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.
- Küçükerman, Ö. (2007). *Kendi Mekânının Arayışı İçinde Türk Evi*, 6. Baskı, İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (1978). *Türk Kültür Tarihine Giriş 3*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Özlü, Z. (2016). Osmanlı Döneminde Gaziantep'te (Ayıntab) Isınma Kültürü, *IV. Kazan Uluslararası Halk Kültürü Sempozyumu-Bildiriler*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halk Bilimi Yayınları, ss. 1092-1104.
- Sağlam, T. (2023). Geleneksel Anadolu Konutunda Biçim-İşlev-Yaşam İlişkisi, *Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 12 / 4, Ankara, ss. 1-16.
- Taşdoğan, A. D. (2008). Konut Mobilyasının Gelişimi Üzerine Bir İnceleme *Gaziantep Örneği*, Çukurova Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana.
- Tatlıgil, F. (2005), *Gaziantep Kentinin Geleneksel Konut Dokusunun ve Sosyo-Kültürel Yapısındaki Değişimin İncelenmesi*, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Yel, A. M. - Küçükaşçı, M. S. (2003), "Mahalle", *DİA*, Cilt 27, ss. 323-326.
- Yerasimos, S. (2006). 16. Yüzyılda İstanbul Evleri, *Soframız Nur Hanemiz Mamur Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak*, (Editörler: Suraiya Farooqi-Christoph K. Neumann), (Çeviren: Zeynep Yelçe), İstanbul: Kitap Yayınevi, ss. 307-332.
- Yılan, M. (2022). *Geleneksel Gaziantep Evlerinde Cephe Uygulamaları*, Selçuk

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,
Konya.

Bölüm 3

OSMANLI ORDUSUNUN SEFER SIRASINDA YAPTIĞI TALİMLER (1596-1774)

Veysel Göger¹

1 Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Bingöl/Türkiye; ORCID: 0000-0002-2918-9180; vgoger@bingol.edu.tr.

Giriş

Arapça ilim kökünden gelen ve mastar olan talim, kahir ekseriye-tle ders verme, okutma, öğretim manalarına gelmektedir. İlim köküyle bağlantılı olarak bilgi, yetenek, görgü -öğrenmek ve öğretmek- manaların-da da kullanılmıştır (Gündüz, 2022). Bir askerî terim olarak ise, “uygu-lamalı olarak yapılan askerlik eğitimi; idman” şeklinde tanımlanmıştır (Çağbayır, 2017:1583). Zikredilen bu askerî anlam, Osmanlı Türkçesinde de talim ve idman kelimeleriyle kendine yer bulmuştur.

Yeni Çağ'da Osmanlı ordu unsurlarının barış zamanlarında yaptıkları talimler bir düzeyde ortaya çıkarılmış olmasına karşın, sefer sırasında düşmanla karşılaşmadan önceki sürede gerçekleştirdiği talimlere dair fazla bir malumatımız yoktur. Oysa barış zamanlarında her birliğin/grubun kendi içinde yaptığı talimler söz konusudur. Sefer sırasında ise hem bu duruma hem de ordu unsurlarının bir arada bulunma fırsatı dolayısıyla harp meydanında uygulanacak strateji ve taktiklerin id-manının yapılmasına olanak vardır. Bu nedenle seferler, ordu için yeni bir imkân oluşturmakta; yapılan talimler sayesinde askerler, ordu içindeki konumlarını algılama ve manevra kabiliyetlerini görme olanağına kavuşmaktadır. Yine bu yönüyle talimler, ordu komutası için bulunmaz bir test ortamı oluşturmaktadır. İşte zikredilen ilgi çekici yönleriyle birlikte bu çalışma, sefer sırasında Osmanlı ordusunun talimlerine odaklanacaktır. Eldeki veriler henüz çok detaylı olmasa da mevcut örnek ve değerlendirmelerin konunun belirli bir seviyede anlaşılmasına katkı sağlayacağı ve araştırmacılar için farkındalık oluşturacağı açıktır.

Sefer zamanı ordunun büyük bölümünün veya dikkate değer bir kısmının katıldığı ve/veya özellikle bir meydan muharebesini andıran talimler kaynaklarda *savaş ve cenk suretleri talimi*, *üslub-ı cenk talimi* gibi şekillerde ifade edilmekte olup (IV. Sultan Murâd'ın Revân ve Te-briz Seferi Rûz-nâmesi, 1999: 29-30; Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, 2004: 1050-1051), bunlara genel olarak harp/cenk talimi denilebilir. İçlerinden bazıları ise günümüzde askerî tatbikat ¹ olarak ifade edilen başlık altına giren uygulamalara benzemektedir. Ancak anakronizme düşmemek ve dönem terminolojisine sadık kalmak adına hepsi talim olarak değerlendirilmiş olup, gerekli yerlerde bu farklılıklara işaret edilmiştir.

I. Barış zamanında Yapılan Talimlere Genel Bir Bakış

Osmanlı ordusunun profesyonel askerlerini teşkil eden Kapıkulu ocakları, yaya ve süvari şeklinde teşkilatlanmıştı. Yayalar içerisinde ace-mioğlanları, yeniçeriler, topçular, top arabacıları, cebeciler, humbaracılar

1 “Askerî birlik, araç, gereç ve uçaklarla önceden seçilen yerde belirli düzende yapılan geniş çaplı harekât; manevra” (Çağbayır 2017: 1600).

ve lağımcılar bulunurdu. Bunların arasında sakaların da olduğunu gösteren kaynaklar vardır. Süvariler ise sipahi, silahdar, ulufeci ve gureba bölüklerinden müteşekkildi. Ayrıca ulufeci ve gureba bölükleri sağ ve sol olmak üzere ikiye ayrılırdı (Özcan, 2001: 347-348). Bu maaşlı askerler dışında ordunun büyük bir kısmını oluşturan eyalet kuvvetleri vardı. Bunların da en önemli bölümünü tımarlı sipahiler teşkil derdi. Diğer geri hizmet birlikleri ve yardımcı kuvvetler sayılmazsa, temelde ordu bunlardan oluşuyordu.

Kapıkulu ocakları içerisindeki birliklerin bazılarının yaptıkları talimler ortaya çıkarılmıştır. Yeniçerilerin, odalarının yanında her sabah ok talimi veya idman yaptıkları yerler mevcuttu. Ana talimhane (okmeydanı) ise Etmeydanı'ndaydı. Burada çarşamba ve perşembe günleri tüfek talimi gerçekleştirilir, savaş usulleri öğretilirdi. Metris talimleri için büyük somaki miller diktirilmişti (Gül, II, 2022: 208). Talimhanecibaşı 54. bölüğün çorbacısıydı. Bu bölük efradı, talimde bulunacaklara ok dağıtırdı. Talimhanecinin her gün solaklara ve kemankeşlere talim yaptırması kanundu (Uzunçarşılı, 1988: 332-333; Pul, 2020: 997-998).

Topçulara ait talimhanenin kuruluşu 1571 yılı olarak gösterilir ve bu tarihten öncesi için hususi bir mekân olmadığı belirtilir. Bir kaynağa göre Tophane Meydanı'nda olan bu talimhanede haftada iki gün kanun üzere top talimi yapılırdı. Ayrıca burada yeni imal edilen topların ilk testleri de gerçekleştirilirdi (Aydüz, 2006: 111-113).

Temel görevi Kapıkulu ocaklarının zırh, silah, mühimmat, alet-edevat gibi ihtiyaçlarının üretimi, temini, bakım-onarımı, nakli, muhafazası ve dağıtımını sağlamak olan Cebeciler (Koçak, 2023: 122-125, 157), XVIII. asır sonlarındaki kayıtlara göre yazın haftada iki, kış aylarında ise haftada bir tüfek talimi yapardı (Kılıçarslan, 1986: 44) .

Merkezde bulunan Kapıkulu askerleri dışında taşrada görevli olan “kul taifesinin” de talim yaptığına dair kayıtlar bulunmaktadır. 1576 yılında Bağdat, Diyarbekir, Basra, Şehrizer, Van, Lahsa ve Erzurum beylerbeylerine gönderilen hükümde, Safevi tehlikesi dolayısıyla sürekli teyakkuzda olunması, kale surlarının kontrol edilerek tamire ihtiyaç olan yerlerin onarılması ve zahirenin bol tutulması istenmiştir. Bununla birlikte hükmün büyük kısmı buralardaki kul taifesinin bir araya getirilerek her hafta imtihan edilmesi üzerine odaklanmıştır. Buna göre kul taifesi her hafta taşra çıkarılarak cündilik oynayıp silah kullanmak bahanesiyle yoklanıp meydanda imtihan edilecektir (Karataş, 2010: 26-28). Bu tür başka hükümlere de rastlanmakta ve bunlarda açıkça idman terimi de geçmektedir (Yıldırım v.dğ., 1996: 310-311; Kolçak, 2023: 283-284). Bu hükümlerde geçen “kul taifesi” ibaresi, merkezden gönderilmiş Kapıku-

lu askerleri mi yoksa Yerlikulu askerleri mi veya her ikisini de kapsıyor mu? Burada net olarak anlaşılmamaktadır. Ancak kastedilen “kul tائفesi” hangisi olursa olsun, çalışmamız açısından önemli olan bunların talim yapmalarına dair emir verilmiş olmasıdır. İlâveten son yapılan bir çalışmada yerli yeniçerilerin ağalarının gözetiminde haftada bir kale dışında tüfek talimi yapmalarının kanun olduğu belirtilmektedir (Gül, I, 2022: 57).

Kapıkulu askerleri dışında eyalet birliklerinin de zaman zaman talim yaptığı anlaşılmaktadır. 1578’de Bolu ve Bursa beylerine gönderilen hükümde sancaklarındaki sipahilerin tüfekle donatılması ve sefer öncesi talim yapmalarının sağlanması emredilmiştir. Aynı tarihte Rumeli beylerbeyinden kendisine tabi sancaklardaki tımarlı sipahilerin tüfek talimi yapmalarının istendiği de görülmektedir (Kolçak, 2023: 284).

Padişahların harp hazırlıkları sırasında huzurunda yaptırdığı talimler de dikkat çekicidir. Örneğin, II. Mustafa 1696 yılında Avusturya üzerine yapacağı ikinci seferi öncesinde, Saray-ı atik baltacılarından 200, İstanbul ve Edirne bostancılarından toplam 1.500 nefer tüfekli asker yazarak orduya dâhil etmişti. Bunlardan yeni kaydedilen 500 nefere, 1596 yılının Şubat ayı başlarında çayır köşkünde kendi huzurunda nişana kurşun atırmıştı. Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa bu olayı anlattıktan sonra, sefere çıkılacak zamana kadar zikreden mahalde, kâh bostancı kâh yeniçerilerin münavebe ile nişana kurşun atmaya devam ettiklerini ifade eder. Padişahın neredeyse düzenli bir şekilde huzurunda tüfek talimi yaptırarak askerleri harbe hazır hale getirmeye çalışması konumuz açısından oldukça mühimdir (Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, 2018: 221; Yıldız, 2011: 139-140).

II. Sefer Sırasında Yapılan Talimler

Osmanlı ordusunun sefer zamanı gerçekleştirdiği talimler, bazen ordunun bir meydan muharebesi örneği oluşturacak şekilde meydana getirdikleri ve/veya harp talimi olarak zikredilebilecekler ile özellikle ateşli silahlarla yapılanlar şeklinde ikiye ayrılabilir.

a. Harp/Cenk Talimleri

III. Mehmed’in 1596 Eğri Seferi’nin İstanbul’dan Solnok’a kadar olan zaman diliminde ordu içinde bulunan yabancı tanıklardan biri olan Wenceslas Wratislav von Mirowitz, eserinde ordunun Belgrad’tan hareketinden sonra vardığı ilk geniş ovada gerçekleştirdiği talime de değinmiştir. Buna göre, padişah orduyu ikiye ayırmış; deve, katır ve atlarıyla karşılıklı savaş saflarını teşkil etmişti. İki taraf gerçekten çarpışmış gibi birbirine hafif ve ağır silahlarla ateş açmıştı. Padişahın bulunduğu

taraf düşmanı temsil eden tarafa saldırıda bulunmuş, onu yandan çevrelemiş, cepheyi yarmış ve sonunda bozguna uğratmıştı. Bu harp taliminin sonra ordu tekrar birleşip nizamını alarak yeniden sefer yürüyüşüne devam etmişti (Baron W. Wratislaw, 1996: 169-170).

1593-1606 Osmanlı-Avusturya (Habsburg) Savaşları'nın 1605 yılında, Veziriazam Mehmed Paşa'nın komutasındaki sefer sırasında Cankurtaran menziline, önce harp divanı yapılmış daha sonra neredeyse bütün ordunun katıldığı harp talimleri düzenlenmişti. Hemen herkes savaş zamanı nasıl davranacağını talim etmek için harekete geçirilmiş, cebehaneden askerlere silahlar ve sırkılar teslim edilmişti. Topçular Katibi, Tarih'inde Veziriazam Mehmed Paşa'nın tembihi üzere hangi talimlerin yapılacağını şöyle sıralar: Cenk zamanı alayların saf bağlaması, yürüyüş halinde alayların sağ ve sol olarak saf bağlayıp ne şekilde düşman üzerine hareket edecekleri, ilk olarak beylerbeylerin ve sancakbeylerin sağ ve sol olarak düşman üzerine hamle ettikleri vakit hangi kaide üzere davranacakları, çadırlardaki askerlerin nasıl çekinmeden hep birden saldırıya geçecekleri, piyade yeniçerilerin alay cenginde toparların arasında nasıl saf tutacakları, tüfenklerini nasıl dolduracakları ve sonra her bir safın hangi şekilde muharebe edeceği. Bunlar içerisinde yeniçerilerin üç saf olup, her bir safın sırayla atış yaptığı uygulama hakkında detaylı bilgi verir. Buna göre ilk saf ateş ettikten sonra eğilip tüfeklerini doldururken ikinci saf ateş etmiş, sonra onlar da eğilip tüfeklerini doldururken üçüncü saf ateş etmiş ve bu bir döngü şeklinde tekrarlanmıştı (Topçular Kâtibi, 2003: 436-437). Literatürde yaylım ateşi (volley fire) olarak bilinen bu uygulamanın sefer esnasında bir talim olarak yapılması calib-i dikkattir. Bu konuda yapılan çalışmalar yaylım ateşini Osmanlıların XVI. yüzyılın başlarından itibaren savaşlarda kullandığını göstermektedir (Emecen, 2010: 27-64; Kolçak, 2023: 74-79 vd.).

IV. Murad'ın 1635 Revan Seferi sırasında da orduya harp talimi yaptırılmıştı. Kaynaklarda talimin nerede/lerde gerçekleştirildiğine dair farklı bilgiler bulunsun da bu talimin vuku bulduğu açıkça beyan edilmektedir. Ayrıca metinlerdeki bazı içerik farklılıkları birden fazla talim yapılmış olma ihtimalini de akla getirmektedir (Emecen, 2016: 292-293) .

Sefer ruznamesine göre bu talim Kayseri'den sonraki ikinci menzil olan Sarioğlan sahrasında yapılmıştı. Ordunun çeşitli birimleri ayrıştılarak birbirleriyle cenk talimi yaptırılmış, padişah da bizzat katılmıştı. Bu talim sırasında o kadar çok tüfek atılmıştı ki tüm sahra barut dumanı ile kaplanmıştı. Ayrıca talim sırasında tüfek atışları yüzünden birkaç at ölmüş ve birkaç kişi de yaralanmıştı (IV. Sultan Murad'ın Revân ve Tebriz Seferi Rûz-nâmesi, 1999: 29-30). Hasanbeyzade, Akşehir'den sonraki menzil olan Arkın-kola'da böyle bir talimden bahseder. Burada ruzna-

mede ifade edilene benzer bir anlatım vardır. Karşılıklı gruplar birbirine üç kez hücum etmiş ve çok sayıda tüfek atmıştı. İlaveten orduya mahalli geldiğinde bu şekilde amel etmeleri gerektiği söylenmişti (Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, 2004: 1050-1051). Karaçelebizade, Sivas'tan sonra Kömürovası adlı sahrada yapılan bir talimi anlatır ve bunun cenk mahallinde askerlerin hareketlerini tecrübe etmek için yapıldığını zikreder (Yıldırım, 2005: 9). Katip Çelebi ve Naima da Karaçelebizade'deki anlatıyı kullanır (Kâtib Çelebi, 2016: 748; Naîmâ Mustafa Efendi, 2007: 804).

XVIII. yüzyılda da sefer zamanında yapılan talim örneklerine tesadüf edilmektedir. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sulh görüşmeleri sırasında Osmanlı ordusu Şumnu'da bulunurken, alınan karar gereği ana ordunun burada kalması, ancak ana ordunun farklı birimlerinden alınan askerlerle iki ayrı ordunun daha oluşturulması ve bunların maksimum iki-iki buçuk saat miktarı mesafelerdeki yerlerde dolaşması istenmişti. Bu iki ordudan birinin başına Tırhala Sancakbeyi Vezir Osman Paşa, diğerine ise Selanik Sancakbeyi Vezir İbrahim Paşa getirilmişti. Ayrıca her iki orduya birer ordu ağası tayin edilmiş; topçu, arabacı ve cebeciler görevlendirilmişti. Yine bu orduların her birine 20 çarha topu, barut, gülle, kazma, kürek vb. gerekli silah ve malzemeler verilmişti. İlaveten her topa bir top ustası atanmıştı. Osman Paşa komutasındaki ordu Rusçuk, İbrahim Paşa komutasındaki ordu ise Silistre tarafında bulunacaktı. Belirtilen yönlerde konumlanan bu iki ordu, sabit şekilde kalmayacak üç günde bir yer değiştirecek, ancak zikredildiği üzere ana orduya iki-iki buçuk saat mesafeden uzak noktalara gitmeyecekti.

Konumuz açısından değinilmesi gereken husus, bu iki orduya yüklenen misyon dolayısıyla sürekli talim yapmalarının emredilmiş olmasıdır. Hareket halindeyken aynı bir muharebede olduğu gibi dizilip top atarak ilerleyecekler, konakladıkları mahallerde sürekli talimde bulunacaklardı. Bu uygulama sayesinde hem askerler cenk talimi yapmış hem de düşmana korku verilmiş olacaktı. Başka bazı faydalar daha olacağı da belirtilmişti (Çetin, 2017: 117-120). Bunun pratiğe döküldüğü Enverî Tarihi'nden anlaşılmaktadır (Çalışkan, 2000: 343-345).

Buraya kadar ifade edilen harp talimi örneklerinden, III. Mehmed'in 1596 Eğri ve IV. Murad'ın 1635 Revan Seferi'ne ait olanlar ordunun bir meydan muharebesini canlandırır şekilde talim yapabildiğini göstermektedir. Burada savaş öncesi neferlerin ordudaki konumlarını ve hareket kabiliyetlerini test edebilme imkânı oluşmakta; komuta kademesi açısından da eksikliklerin tespit edilerek yeni tedbirler alınabilmesine olanak sunulmaktadır.

1605 yılında Veziriazam Mehmed Paşa'nın yaptığı sefer sırasında vuku bulan örnekler ise ordunun çok çeşitli talimler de bulunabildiğinin açık bir göstergesidir. Ayrıca bu sefer esnasında yeniçerilerin üç saf oluşturarak yayılım ateşi taliminde bulunmaları dikkat çeker.

1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nın barış görüşmeleri sırasında ana ordudan iki ayrı ordu çıkarılarak yapılan taktiksel faaliyet eşine az rastlan bir durumdur. Düşman için psikolojik harp türünü içinde barındıran bu örnek, bütüncül olarak ele alındığında sefer zamanı yapılan talimlerin en yoğunlarından birini de teşkil eder.

b. Ateşli Silahlarla Yapılan Talimler

II. Osman 1621 yılında çıktığı Hotin Seferi sırasında, ordu İstanbul'dan hareket edip Edirne'ye ulaşmış ve burada bir ay civarı konaklamıştı. Bu süre zarfında bizzat padişahın emriyle Tunca Nehri'ne yakın bir noktaya nişan koyulmuştu. Her seher vakti yeniçeri ağası bölükleri ile tüfek atışı gerçekleştirmiş, bunları izleyen padişah hedefe isabet ettirenlere inamda bulunmuştu. Yine Edirne'deyken her gün topçular da imtihan edilmişti. Burada, savaş meydanındaki metris alanına yapılan top tabyaları gibi, bir yüksek noktada metris kaidesi üzere toplar konumlandırılmıştı. Topçubaşı ve neferatının hazır olduğu bu talimler sırasında aynı tüfek atışlarında hedefe isabet ettirenlere verildiği gibi, top atışında başarılı olanlara da inam ve ihsanlarda bulunulmuştu (Topçular Kâtibi, 2003: 724; Sarıışık 1998: 76-77; Kâtib Çelebi, 2016: 526; Naîmâ Mustafa Efendi, 2007: 461). Bu örnek, sefer zamanı ordu içindeki farklı unsurların günlere yayılan talimler yapabildiğinin açık delilidir. Ayrıca padişahın bunları izleyerek takip etmesi, başarılı olanlara ihsanlarda bulunması askerler için talimin ciddiyetini artıran bir etkiye yol açtığı ifade edilebilir.

1626-27 yılında Veziriazam Halil Paşa'nın Abaza Mehmed Paşa üzerine yürüdüğü Erzurum Seferi sırasında (Küpeli, 2014: 164-168 vd.) ordu Halep'ten sonra Fırat Nehri vadisinde konaklamıştı. İstanbul'dan gelen şâhî darbzen topları burada orduya dâhil olmuştu. Paşa, burada bir "talimhane" yaptırmış, topçulara top atışları yaptırıp imtihan etmişti. Aynı şekilde yeniçerilere de tüfek atışları yaptırarak talim ettirmişti (Topçular Kâtibi, 2003: 837). Burada zikredilen talimhane kavramı oldukça dikkat çeker. Meydanda talim yapıldığı gibi genel-geçer bir ifade yerine talimhane yaptırılıp sonra talimlerin gerçekleştirildiğinin belirtilmesi, konu üzerine verilen ehemmiyetin bir göstergesi olarak değerlendirilmelidir.

IV. Murad'ın 1638 Bağdat Seferi sırasında "bazı meydanlarda" tüfek talimleri yapılmıştı (Topçular Kâtibi, 2003: 1092).

Ateşli silahlar içerisinde küçük toplar sınıfında yer alan zenburek/zenberek, deve üzerinde ateş edilebilen bir silahtı. Bu topu kullananlara zenburekçi denilmekteydi. Bu topun prangı top türlerinden deve prangısı (prangı-ı üstür/şütür) olduğu ifade edilmektedir (Aydüz, 2006: 396-397). 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında zenbureklerle yolda talim yapılması için barut ve kurşun verilmişti. 1769 yılının Mayıs ayına denk gelen arşiv kayıtlarına göre orduya verilen 100 adet zenbureğin, hususan sefer esnasında yolda talimi ve develerin bu ateş sesine alışması için 50 vukıye barut-ı siyah ile yine 50 vukıye kurşun tahsis edilmişti. 50 vukıye kurşunun maliyeti vukıyesi 27.5 akçeden 1.375 akçe tutmuştu ve bu da 11 guruşa tekabül ediyordu. Ancak 10 guruş verilmesi emredilmişti. 50 vukıye barut-ı siyah ise Cebehane-i amire mevcudundan tedarik edilmişti. Bu mühim belgelerden barut-ı siyaha dair belgenin tamamını, kurşun ile alakalı belgenin öne çıkan bölümünü aynen veriyoruz:

Berây-ı lâzime-i ta'lim-kerden-i neferât-ı zenbürekciyân der-hılâl-ı tarik ki, an zenbürekhâ-yı mezbûr der-Asitâne-i sa'âdet inşâ ve tekml ve be-cânib-i ordu-yı hümayûn irsâl şude fermûde bude ve berây-ı ta'lim der-hılâl-ı tarik in kadar vukıyye barut-ı siyah an-mevcûd-ı Cebehâne-i âmire dâde fermûde el-vâki' der-sene 1182. Ber-mûceb-i takrîr ve telhîs ve fermân-ı âlî. Fî 27 Zilhicce sene 1182 ve bâ-fermân-ı şerîf.

An-cânib-i Cebehâne-i âmire an-mevcûd dâde fermûde

Barut-ı siyah

Kıyye: 50

Sefer-i hümayûn lâzimesiçün Asitâne-i sa'âdet'te inşâ ve ordu-yı hümayûna irsâli fermân olunan yüz aded zenbüreklerin esnâ-yı râhda zenbürekçi neferâtına ta'limi ve şütürânı alışdırmak içün elli vukıyye barut-ı siyah virilmek bâbında fermân-ı âlî sâdır olmağla, sâdır olan fermân-ı âlî mucibince ol mikdâr barut-ı siyah Cebehâne-i amire mevcûdundan virilmek üzere başmuhâsebeye kayd ve sûret virilmek bâbında bâ-telhîs fermân-ı âlî sâdır olmağın mucibince kayd olunub mevcûd-ı Cebehâne-i amire'den elli vukıyye barut-ı siyah virilmek içün iş bu sûret virildi. Fî 27 Zilhicce sene 1182 (BOA.AE.SMST.III. nr. 322/25904. Bk. Ek-1.)

.....

Sahh. Telhîsi mucibince tezkîresi virilmek buyruldu, 10 Muharrem 1183

Arz-ı bendeleridir ki;

Sefer-i hümayûn lâzimesiçün Asitâne-i sa'âdet'te inşâ ve ordu-yı hümayûna irsâl olunan yüz aded zenbüreklerin esnâ-yı râhda zenbürekçi neferâtına ta'limi içün iş bu mümzâ sûret mucibince iktizâ iden elli vukıyye kurşun gümrük emîni ağa kulları ma'rîfetiyle mübâya'a ve teslim olunmağla be-

her vukıyyesi yigirmi yedişer buçuk akçeden icâb iden bahâsı i'tâ olun-
masın emîn-i mûmâ-ileyh i'lâm ider, mûcibince başmuhasebeden hesâb
itdirildikde onbir guruşa bâliğ olduğu ma'lûm-ı devletleri buyuruldukda,
ancak on guruş virilmek üzere başmuhasebeye kayd olunub tezkiresi vir-
ilmek [bâbında emr ü fermân] devletlü, sa'âdetlü Sultânım hazretlerin-
indir. (BOA.C.AS. nr. 146/6477. Bk. Ek-2.)

Bu iki belge sefer sırasında talim yapıldığını arşiv kayıtlarıyla onayla-
maktadır. Daha da önemlisi sefer öncesi, yolda askerlerin talim yapması
için bir planlama doğrultusunda gerekli hazırlıkların yönetim tarafından
gerçekleştirildiğini göstermektedir. 1769 yılına ait bu belgeler daha önce-
ki yıllara ait arşiv kayıtlarının olabileceğini de gündeme getirmektedir.

III. Sefer Sırasında Yapılan Eğlencelerdeki Bazı Uygulamalar Talim Olarak da Değerlendirilebilir mi?

Komutanların sefer sırasında hareket halindeyken, dinlenirken veya
verdikleri ziyafetlerde yaptıkları/yaptırdıkları eğlencelerde/oyunlarda
yer alan bazı savaş pratikleri bulunmaktadır. Bunlar içerisinde hedefe
yapılan top-tüfek atışları ile cirit ve mızrak oyunları dikkat çeker. Kay-
naklar çoğunlukla bunları direkt talim olarak zikretmez. Bunlar ya
komuta kademesi ve davet edilen diğer rical için yapılan eğlencenin bir
parçası olarak sunulur ya da IV. Murad örneğinde şahit olunduğu üzere
bizzat padişahın katıldığı cenk oyunları şeklinde belirtilir. Ancak bun-
lar bir yönüyle talim olarak da değerlendirilebilir. Zira mezkur pratikler
hangi tür olursa olsun askerin harp edebilme kabiliyetine bir düzeyde
katkı sağlamaktadır.

IV. Murad 1635 Revan Seferi sırasında fırsat buldukça askerlerle cirit
oynamaktan geri durmamıştı. Bu oyunu oynamayı bilen yiğitler de cenk
varmış gibi cirit oynamışlardı. Benzer mızrak oyunları yol boyunca de-
vam etmişti (IV. Sultan Murâd'ın Revân ve Tebriz Seferi Rûz-nâmesi,
1999: 43, 49-50).

IV. Mehmed 1672 Kamanîçe Seferi'nde Gegeş/Kekeç Boğazı men-
ziline emir vermiş, bunun üzerine çok sayıda kişi Otağ-ı mualla önünde
tarz-ı urban üzere mızrak oynamıştı (Abdurrahman Abdi Paşa, 2008:
371-372; Güntan, 2015, s. 74).

II. Mustafa 1695 seferinde Belgrad civarında ikinci vaktine değin
eğlendiği bir günde, veziriazamın tüfekçi yeniçerileri ile Hüdaverdi
Bey'in piyadelerine, Tuna Nehri üstündeki bir kayık içine koydurduğu
hedefe atış yaptırmıştı (Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, 2018: 135).

1718 yazında Veziriazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa, Pasarofça
Antlaşması görüşmelerinin başarısız olma ihtimaline karşı, ordunun

başında Sofya'ya kadar gitmiş ve sulh sonucunu alana kadar burada kalmıştı (Aktepe, 1993: 441). Bu sefer sırasında Kırım kuvvetlerinin orduya dâhil olması üzerine, veziriazam Banaköy yakınlarında Tatar askerlerine ziyafet vermiş ve bu sırada nişana top atışları yaptırmıştı (Göynüklü Ahmed Efendi, 2019: 306).

Görüldüğü üzere esas olarak eğlence amaçlı düzenlenen bu tür etkinlikler aynı zamanda neferlerin askeri becerilerinin gelişmesine katkı sağlayacak bir potansiyel taşımaktadır.

Sonuç

Osmanlı ordu unsurları hem barış zamanında hem de sefer sırasında talim yapmıştır. Sefer esnasında vuku bulan talimler kimi zaman sadece ateşli silah kullanımına yönelik bir idman şeklindeyken kimi zaman ordunun dikkate değer bir kısmının katıldığı ve/veya meydan muharebesini andıran harp/cenk talimleri biçiminde kendini göstermektedir. Bunların yanında daha farklı talim türlerinin de yapılabildiği kaynaklarda tespit edilmiştir.

Ateşli silahlardan top ve tüfeklerle hedefe yönelik yapılan atış idmanları en çok rastlanan talim türüdür. Kaynaklarda özellikle konaklanan menzillerde bu tür alıştırma için nişanlar dikildiği belirtilmektedir. İlaveten top talimi için bir menzil bölgesinde talimhane yapıldığına dair kayıt da bulunmaktadır. Ateşli silahlardan deve üstünde kullanılan küçük top türlerinden olan zenbureğin yolda talimi için, 1769 yılında yönetimin sefer öncesi bir planlama doğrultusunda gerekli barut ve kurşunu hazırlattığı arşiv belgeleriyle ortaya çıkarılmıştır.

Harp/cenk talimi olarak zikredilen ve bir meydan muharebesini andıran uygulamalar oldukça dikkat çeker. Bu talim türü ordu unsurlarının bir arada bulunmasını zorunlu kıldığından, seferler bu duruma imkân sunmaktadır. Yani ordunun savaşta pratiğe döküleceği strateji ve taktiklerin test edileceği bir ortam oluşmaktadır. Böylece askerler genel ordu içinde nasıl hareket edeceklerini, birlikler de yapılan manevralara nasıl eş güdümlü katılabileceklerini tecrübe etme fırsatı yakalamıştır. Ayrıca komuta kademesi görülecek eksiklere binaen harp öncesi yeni tedbirler alabilme olanağına kavuşmuştur. Tabii eldeki veriler henüz çok detaylı olmadığından ve talimlerin neticelerine dair yeterli veri bulunmadığından, bunların faydaları hakkında daha belirgin değerlendirmelerde bulunmak şu an için mümkün değildir.

Son olarak sefer sırasında yapılan eğlence ve oyunlarda gerçekleştirilen bazı uygulamaların da asker için bir tür idman olarak değerlendirilebileceği dile getirilmiştir. Cirit ve mızrak oyunları ile özellikle hedefe yönelik yapılan top ve tüfek atışları bu noktada öne çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emiri Mustafa III (AE.SMST.III.), nr. 322/25904.

Cevdet Askeriye (C.AS.), nr. 146/6477.

Yayınlanmış Belgeler ve Diğer Kaynaklar

12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572, Özet-Transkripsiyon-İndeks. (1996). (haz. Hacı Osman Yıldırım v.dğ.). c. I. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı Yayınları.

ABDURRAHMAN ABDİ PAŞA. (2008). Vekâyi'-nâme [Osmanlı Tarihi (1648-1682)], Tahlil ve Metin Tenkidi. (haz. Fahri Ç. Derin). İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

AKTEPE, Münir, M. (1993). Damad İbrâhim Paşa, Nevşehirli. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Ankara. c. 8, 441-443.

AYDÜZ, Salim. (2006). XV ve XVI. Yüzyılda Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

BARON W. WRATISLAW. (1996). Baron W. Wratislaw'ın Anıları: 16. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'ndan Çizgiler. (çev. M. Süreyya Dilmen). İstanbul: AD Yayıncılık.

ÇAĞBAYIR, Yaşar. (2017). Ötüken Türkçe Sözlük. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

ÇALIŞKAN, Muharrem Saffet. (2000). (Vekâyi'nüvis) Enverî Sadullah Efendi ve Tarihi'nin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1182-1188/1768-1774) (Yayınlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. İstanbul.

ÇETİN, Engin. (2017). Mehmed Recâî Efendi'nin 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşına Dair Mecmuası (Değerlendirme-Çeviri Metin) (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. İstanbul.

EMECEN, Feridun M. (2010). Ateşli Silahlar Çağı: Askeri Dönüşüm ve Osmanlı Ordusu. Osmanlı Klasik Çağında Savaş. İstanbul: Timaş Yayınları.

EMECEN, Feridun M. (2016). IV. Murad. İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları-II. Ankara: İsam Yayınları.

GÖYNÜKLÜ AHMED EFENDİ. (2019). Târih-i Göynüklü (Osmanlı Tarihi 1123-1172/1711-1759) (İnceleme-Metin). (haz. Songül Çolak-Metin Aydar). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

GÜL, Abdulkasim. (2022). Yeniçeriliğin Tarihi: Yeniçeri Ordusu, Yeniçerilerin Hakları ve Mükellefiyetleri. c. II. İstanbul: Küre Yayınları.

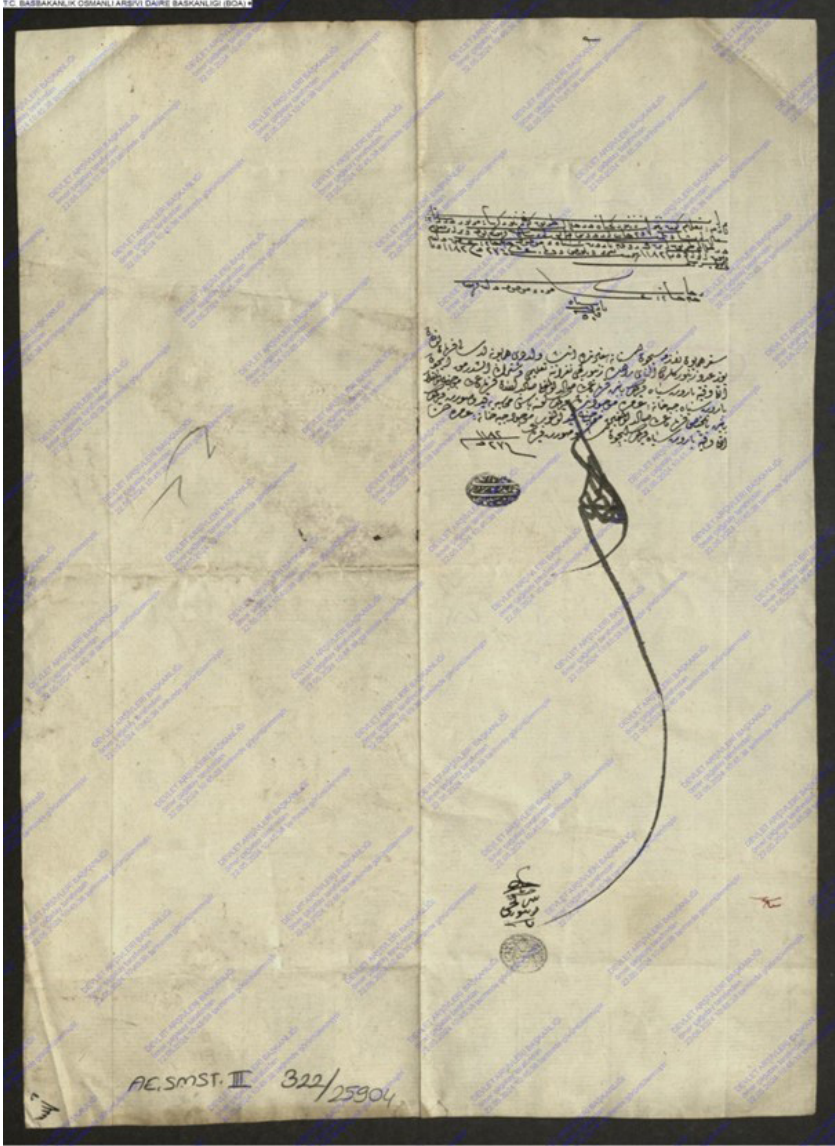
GÜNDÜZ, Mustafa. (2022). Talim. Türk Maarif Ansiklopedisi. Erişim adresi ve tarihi: <https://turkmaarifansiklopedisi.org.tr/talim/#yazar-1> (24.09.2025).

GÜNTAN, İsmail. Osmanlı Neferi ve Savaş (1593-1699) (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Denizli.

- HASAN BEY-ZÂDE AHMED PAŞA. (2004). Hasan Bey-zâde Târîhi, Metin ve İndeks (1003-1045/1595-1635). c. III. (haz. Şevki Nezihi Aykut). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- IV. Sultan Murâd'ın Revân ve Tebriz Seferi Rûz-nâmesi. (1999). (haz. Yunus Zeyrek). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KARATAŞ, Osman. (2010). 3 Numaralı Mühimme Zeyli, Rebiülevvel-Cemâziyelevvel 984/Haziran-Ağustos 1576 (s. 176-351) (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. İstanbul.
- KÂTİB ÇELEBİ. (2016). Fezleke [Osmanlı Tarihi (1000-1065/1591-1655)]. c. II. (haz. Zeynep Aycibin). İstanbul: Çamlıca Basım Yayın.
- KILIÇARSLAN, Yasemin. (1986). Cebeci Ocağı. Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın, sy. 20 (Ekim), 43-53.
- KOÇAK, Turgay. (2023). Osmanlı Ordusu Geri Hizmet Birlikleri'nde Teşkilat ve Dönüşüm: Cebeci Ocağı (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- KOLÇAK, Özgür. (2023). Ok, Tüfek ve At: 16. Yüzyıl Osmanlı Askerî Devrimi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KÜPELİ, Özer. (2014). Osmanlı-Safevi Münasebetleri (1612-1639). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- NAÎMÂ MUSTAFA EFENDİ. (2007). Târih-i Na'îmâ (Ravzatü'l-Hüseyn Fî Hulâsati Ahbârî'l-Hâfıkayn). c. II. (haz. Mehmet İpşirli). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖZCAN, Abdülkadir. (2001). Kapıkulu. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Ankara. c. 24, 347-349.
- PUL, Ayşe. (2020). Yeniçeri Teşkilatına Dair Bir Risale (Değerlendirme-Karşılaştırmalı Metin). Belleten, c. 84, sy. 301 (Aralık), 983-1044.
- SARIIŞIK, Zeynep Türk. (1998). II. Osman Dönemine Aid Bir Kaynak: Zafername (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- SİLÂHDÂR FINDIKLILI MEHMED AĞA. (2018). Nusretname, İnceleme-Metin (1106-1133/1695-1721). (haz. Mehmet Topal). Ankara: TÜBA Yayınları.
- Topçular Kâtibi 'Abdulkadir (Kadrî) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil). (2003). c. I. (haz. Ziya Yılmaz). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. (1988). Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları: Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı. c. I. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- YILDIRIM, Nermin. (2005). Kara çelebi-zâde Abdülaziz Efendi'nin Zafername Adlı Eseri (Tarihçe-i Feth-i Revan ve Bağdad)Tahlil ve Metin (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.

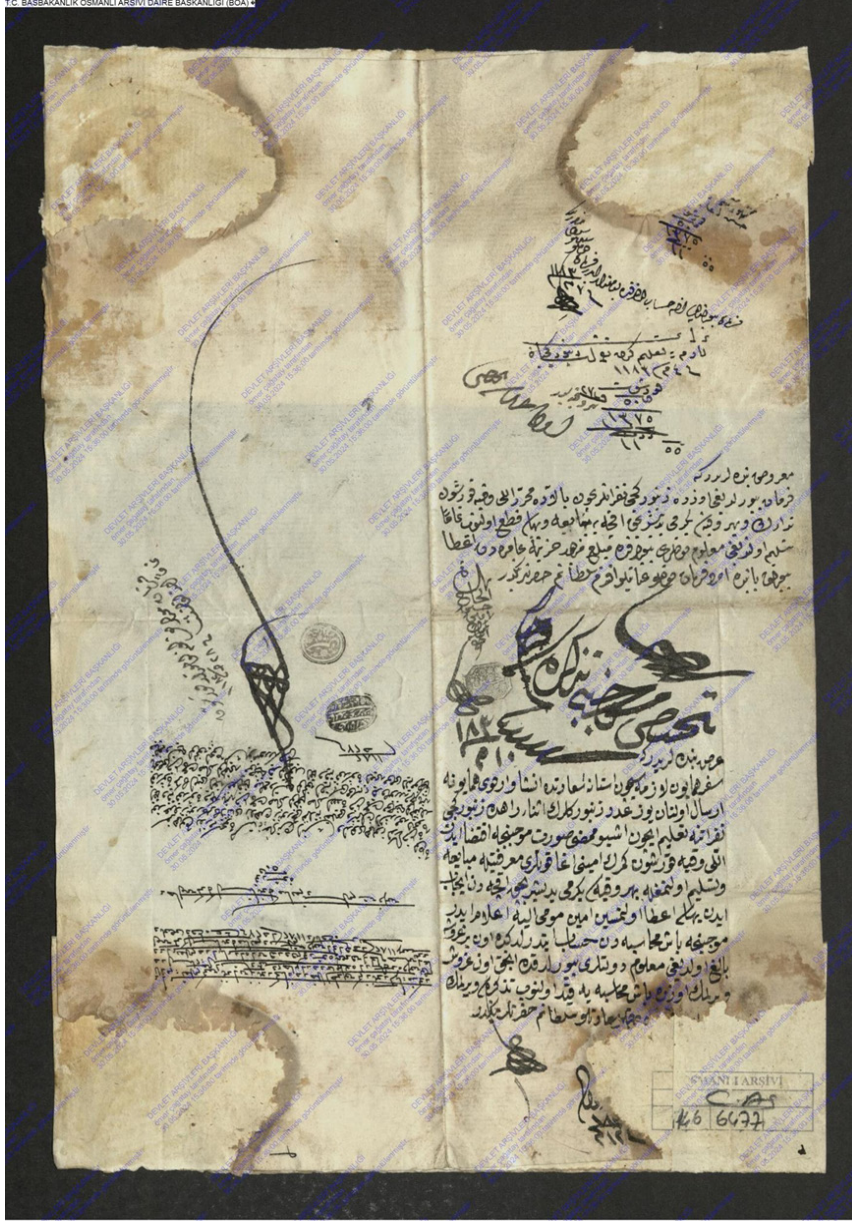
YILDIZ, Murat. (2011). Bahçıvanlıktan Saray Muhafızlığına Bostancı Ocağı. İzmir: Yitik Hazine Yayınları.

EK-1: 1769 yılında sefer sırasında zenburekçilerin talimi için 50 vukıyye barut-ı siyah verilmesine dair (AE.SMST.III. nr. 322/25904).

EK-2: 1769 yılında sefer sırasında zenburekçilerin talimi için 50 vukıyye kurşun verilmesine dair (BOA. C.AS. nr. 146/6477).

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

C.AS.00146.06477.001